Mihaela Gligor

BIBLIOTECA PERSONALĂ

Lecturi de istorie și filosofia culturii

Presa Universitară Clujeană

MIHAELA GLIGOR

BIBLIOTECA PERSONALĂ

Lecturi de istorie și filosofia culturii

Presa Universitară Clujeană

2020

Pe copertă: *prelucrare după o imagine din Google Images.*

Copyright © Mihaela Gligor, 2020

ISBN 978-606-37-0780-3

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

În memoria tatălui meu,
Traian (1951-2020)

Introducere

Citesc cu plăcere de când mă știu. Din fiecare carte citită am învățat câte ceva. În cercetare, lectura e obligatorie, altfel nu ai cum să evoluezi. Citind, ești la curent cu ce se întâmplă în domeniul tău de interes și poți găsi, oricând, un subiect pe marginea căruia să discuți cu specialiști sau cu simpli cititori. Doar prin lectură orizontul se deschide înaintea ta. Și ajungi în lumi în care altfel, poate, nu ai acces.

În copilărie devoram cam tot ce îmi cădea în mână, în special romane. În ziua de salariu, tata mă lua cu el la librărie și îmi cumpăra o mulțime de cărți, atât cele incluse în lista de lecturi suplimentare, cât și romane din literatura universală sau cărți de istorie. La final de clasa a VI-a, în vacanța de vară, am citit *Pe aripile vântului*, celebrul roman semnat de Margaret Mitchell, în doar trei zile. *Quo Vadis*, al lui Henryk Sienkiewicz, a fost multă vreme preferatul meu. Visam să ajung și eu în locurile descrise și să văd chiparoșii. Dintre prozatorii români, l-am îndrăgit de la prima pagină pe Liviu Rebreanu. Romanul său, *Ion*, e romanul copilăriei mele, descriind exact lumea în care am crescut. Iar *Fefeleaga* lui Ion Agârbiceanu, a cărui acțiune se petrece chiar în satul ascuns din Apuseni în care am

copilărit, e povestea care m-a învățat să merg mai departe, indiferent de greutățile care se pot ivi în viață.

Romanul *Maitreyi*, scris de Mircea Eliade imediat după întoarcerea sa din India, mi-a schimbat, la propriu, viața. Precum Eliade, am ales să studiez filosofia și am sperat să ajung, cândva, în Calcutta. Și după ani de zile, am ajuns acolo. Și întâlnirea cu India a dus la alte întâlniri nemaipomenite.

Îmi place să călătoresc și să învăț lucruri noi despre culturi diferite de a noastră. Și de peste tot, mă întorc cu cărți: istorii ale țărilor vizitate, cărți despre locurile sacre, volume de poezie, romane, albume de artă sau cărți de gastronomie, toate îmi oferă accesul nemărginit la acea cultură.

Lucrând în cercetare, de-a lungul vremii am avut ocazia să cunosc sau să intru în legătură cu mulți oameni care au scris lucrări remarcabile, de la filosofie, la istorie, religie, arheologie, studii interdisciplinare, orientalism, politici culturale, teatru și muzică, studii de filosofie românească sau cărți despre figuri emblematice ale culturii române sau universale și așa mai departe. De foarte multe ori, am recenzat cu plăcere volumele primite de la autorii lor sau cumpărate din diferite colțuri ale lumii. S-au adunat, în timp, cam 100 de recenzii, publicate în reviste științifice sau în reviste de cultură din România.

Am adunat aici 32 de materiale (despre 33 de cărți care mi-au plăcut mult sau care m-au ajutat în cercetarea științifică), o parte din ele publicate inițial în reviste științifice. Sunt cărți care m-au format, mi-au deschis orizontul și m-au îmbogățit spiritual.

Am încercat să-mi structurez textele după câteva teme de interes. Capitolul intitulat „Istorii recente" reunește prezentări ale unor cărți de istorie, filosofie românească, filosofia culturii, istorie interbelică, Holocaust, adică subiecte de care m-am ocupat cu predilecție în anii din urmă. „Dincolo de India" adună laolaltă câteva scrieri despre multele cărți dedicate Indiei – istoriei, filosofiei, religiei și culturii sale – sau orientalismului, în general, pe care le-am citit din 2007 încoace, după întâlnirea cu India, și mai recent, mai ales de când pasiunea pentru cultura indiană s-a transformat în *Cluj Center for Indian Studies*, deschis în 2014 la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. În ultima parte, „Povești paralele", am inclus scrieri despre cărți care m-au ajutat să înțeleg mai bine anumite aspecte ale subiectelor pe care le-am abordat ca cercetător, dar și câteva povești despre lumi îndepărtate și extraordinare, despre care m-aș bucura să învăț mai multe.

Biblioteca personală e mult mai mare și infinit mai bogată. A crescut odată cu mine. Și va continua să crească.

Le sunt recunoscătoare acelora care mi-au insuflat respectul și dragostea pentru carte.

Mihaela Gligor
Cluj-Napoca, 8 aprilie 2020

Istorii recente

În umbra lui Marx[1]

„Experimentul comunist a avut întotdeauna relații intime cu filosofia. Cu mult înainte de a deveni un proiect politic, comunismul a pornit ca o idee filosofică, chiar dacă una vagă și cu multiple înțelesuri". Cu aceste cuvinte se deschide cartea editată de Costică Brădățan și Serguei Alex. Oushakine, *In Marx's Shadow. Knowledge, Power and Intellectuals in Eastern Europe and Russia*, o carte despre problemele filosofice asociate socialismului și comunismului din Europa de Est și Rusia.

Comunismul a însemnat lucruri diferite pentru oameni diferiți. Cu acest volum, editorii au intrat într-un „teritoriu vast, delimitat de rețeaua complexă de relații între putere, cunoștințe și intelectuali din Europa de Est și Rusia". Intenția lor a fost aceea de a arăta că în cadrul regimului comunist care a domnit în diferite țări din Europa de Est și în Rusia au fost folosite diferite metode – pornind de la argumente filosofice, sociale,

[1] Costică Brădățan, Serguei Alex. Oushakine (Eds.), *In Marx's Shadow. Knowledge, Power and Intellectuals in Eastern Europe and Russia*, Lexington Books, 2010, vi + 296 pp., ISBN: 978-0-7391-3624-9. Recenzie publicată inițial în limba engleză în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu", Seria Humanistica*, Editura Academiei Române, Bucureşti, vol. IX, 2011, pp. 394-395.

politice, estetice și chiar teologice – pentru a justifica opiniile politice dominante și, de asemenea, practicile de fiecare zi. Iar intenția editorilor a fost îndeplinită, deoarece volumul pe care l-au editat, ca urmare a unui proiect interdisciplinar (și al unei conferințe internaționale ce a reunit nu doar istorici, ci și antropologi, politologi, oameni de litere, filosofi și teologi), este de un real ajutor tuturor celor care doresc să înțeleagă ce sunt conflictele filosofice reale și profunde, care rămân în jurul ideii de comunism.

După cum editorii ne spun în Introducere, „ideea volumului actual a luat naștere din nevoia de a ține cont de acest *dialog* intelectual neglijat care, ca o umbră persistentă, a însoțit experimentul comunist și prăbușirea lui".

Volumul are patru părți, fiecare conținând mai multe eseuri. Prima secțiune, „The Sickle, the Hammer and Typewriter", ne prezintă subiectul și acesta este „conversația" fundamentală care a avut loc în blocul socialist între „practicienii puterii" și diverși „producători de cunoaștere": filosofi, oameni de știință, teoreticieni, în general. Patru cazuri sunt discutate în special aici: Rusia, Ungaria, Iugoslavia și România.

Primul caz se referă la drama gândirii rusești și este o excelentă analiză a lui Mikhail Epstein. Aflăm de aici că „istoria intelectuală rusă este o istorie a gândirii care luptă cu disperare să scape din închisoarea unui sistem ideocratic [...]. Ceea ce face ca gândirea rusă să fie atât de unică este tensiunea sa internă, lupta împotriva ei înșiși, împotriva propriilor construcții ideale și extinderi sociale".

Al doilea eseu, scris de Jeffrey Murer, se oprește la Școala din Budapesta și Mișcarea Praxis, iar autorul consideră că aceasta cere „mai multă democrație în mai multe sectoare". Celelalte două eseuri incluse în această parte sunt semnate de Letiția Guran, „Aesthetics: A Modus Vivendi in Eastern Europe?" și Clemena Antonova, „Changing Perceptions of Pavel Florensky in Russian and Soviet Scholarship".

În secțiunea a doua, „Heretics", se discută despre discursurile disidente în raport cu practica puterii într-un regim comunist. De la Havel la Jan Patocka, exemplele amintite aici sunt o declarație puternică despre importanța filosofiei în spațiul public (inclusiv în comunism). În cazul lui Jan Patocka, puterea ideilor sale este bine analizată de Costică Brădățan în „Philosophy and Martyrdom: The Case of Jan Patocka", unul din cele trei articole incluse în această parte. Celelalte două eseuri tratează despre „The Totalitarian Languages of Utopia and Dystopia: Fidelius and Havel", de Veronika Tuckerová și „Anticommunist Orientalism: Shifting Boundaries of Europe in Dissident Writing", de Natasa Kovacevic.

Cea de-a treia secțiune a cărții, „In Search of a [New] Mission", constituie trecerea de la momentele de dinaintea prăbușirii comunismului la intelectual revoluției post-comuniste. Ideile majore de „înainte" și „după" sunt amintite ca o cale către „reinventarea speranței", care este și subiectul ultimei secțiuni a cărții. Aici se pune accentul pe modul în care ideile și sfârșitul comunismului în Europa de Est și Rusia au influențat ideologic, politic și intelectual post-comunismul la

începutul anilor ’90. Eseurile incluse în ultima secțiune sunt semnate de Vladimir Tismăneanu, Ivars Ijabs și Aurelian Crăiuțiu și insistă nu numai asupra sfârșitului unei ere – comunismul – dar și asupra unui nou început și încearcă să explice unele eforturi de auto-(re)inventare a identității.

De fapt, aceasta este ceea ce face cartea: pune problema cu privire la eforturile colective (sau individuale) de auto-(re)inventare și repoziționare în istorie și în prezent. Și chiar dacă nu avem încă (prin această carte) răspunsuri complete – fiind prima încercare de acest fel – obiectivul său a fost îndeplinit. *In Marx's Shadow. Knowledge, Power and Intellectuals in Eastern Europe and Russia* a redeschis discuțiile în acest domeniu.

Tinerețea legionară[2]

Subiect delicat și interesant, activismul fascist din România interbelică a fost readus în mijlocul discuțiilor odată cu promulgarea Legii 217/2015, privind interzicerea organizațiilor şi simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob şi a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârşirea unor infracțiuni contra păcii şi omenirii. S-a discutat mult în ultimul timp despre moralitatea și necesitatea legii, despre nedreptatea și lacunele ei, însă dincolo de discuțiile din platourile de televiziune și obișnuitele păreri „avizate" ale oamenilor de rând stau cercetările serioase, bazate pe documente.

O astfel de cercetare este cartea semnată de Roland Clark, *Sfîntă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*, apărută la Editura Polirom, în traducerea lui Marius-Adrian Hazaparu, în colecția Studii Româneşti. Mai mult ca orice altă carte pe această temă, *Sfîntă tinerețe legionară* oferă cea mai cuprinzătoare şi documentată imagine a mişcării legionare din România interbelică.

În analiza sa, Roland Clark urmărește firul istoriei orale și al memoriilor personale, însă se folosește și, mai ales, de documentele păstrate în arhivele naționale. Perspectiva sa

[2] Roland Clark, *Sfîntă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*, traducere de Marius-Adrian Hazaparu, Editura Polirom, Iași, 2015, 286 pp., ISBN: 978-973-46-5357-7. Recenzie publicată inițial în revista *Studii și Materiale de Istorie Contemporană*, serie nouă, vol. XIV, 2015, pp. 176-179.

asupra fascismului din România interbelică surprinde propaganda legionară și rezultatele pe care acțiunile zilnice ale legionarilor le-au avut asupra oamenilor de rând. Toate acestea, cumulate, oferă o imagine completă și reală a ceea ce a însemnat mişcarea legionară pentru România interbelică.

Cu toate că „prima tentativă a ultranaționaliștilor de a se organiza într-un partid politic tradițional a avut loc în 1910, când Nicolae Iorga și A.C. Cuza au pus bazele Partidului Naționalist-Democrat" (p. 37), „povestea Legiunii începe în 1922, când în universitățile românești a apărut o mișcare studențească antisemită violentă" (p. 21).

Prima parte a volumului se ocupă de rădăcinile ultranaționalismului și inventariază o serie de aprecieri cu privire la cum era perceput străinul/evreul mai ales după secolul al XVIII-lea, când în România au venit tot mai mulți imigranți evrei din Galiția polonă. Problema antisemitismului, a numelor sonore ce i-au slujit, de la Mihai Eminescu la Nicolae Iorga, și a impactului pe care scrierile acestora l-au avut asupra statului sunt amplu analizate. De altfel, Capitolul doi, *Dreptate tinerească*, descrie amănunțit toate etapele prin care s-a ajuns la ura extremă față de evrei și manifestările ce s-au răspândit peste tot în țară, mai ales în mediul studențesc.

Mișcarea Legionară și-a afirmat încă de la început antisemitismul, mai ales că fondatorii organizației erau cunoscuți ca naționaliști convinși. Treptat, legionarii au modificat ținta propagandei lor din direcția evreilor spre politicieni. În opinia lui Codreanu, evreii au invadat țara profitând mai ales de

complicitatea politicienilor (care erau corupți) și de spiritul blând, tolerant, al poporului român. Așa cum îi vede Codreanu, evreii nu produc nimic, ci doar exploatează și au ca principal scop distrugerea statului român. A.C. Cuza îi acuzase și el că distrug țara, în special țăranul fiind cel care suferă de pe urma acțiunilor evreilor. Și asta pentru că evreii cumpărau produsele agricole la prețuri de nimic și împânzeau satele românești cu cârciumi, transformându-i astfel pe harnicii țărani români în niște bețivi. Apoi, evreii erau acuzați că au ocupat toate posturile bune din administrație și că datorită acestui lucru românii au ajuns minoritari în administrație.

Evreii au mai fost acuzați că au împânzit Universitățile și că dețin monopolul asupra presei românești; că sunt proprietari asupra marilor întreprinderi industriale și conduc toate băncile. Fiind în posesia banilor, își permit să îi cumpere pe politicienii corupți și astfel să conducă țara.

„Conduși de carismaticul Corneliu Zelea Codreanu, legionarii combinau asasinatul politic, violența stradală și discursul antisemit cu naționalismul romantic, simbolismul religios și proiectele caritabile" (p. 16). Mai aflăm că „inițial, să fii legionar însemna să-l sprijini pe Codreanu împotriva lui Cuza, dar în momentul în care legionarii au găsit simboluri, ritualuri și structuri organizaționale care să-i diferențieze de LANC s-a conturat și o nouă identitate legionară" (p. 77). Chemarea Legiunii la înnoire spirituală, afundarea în lupta mistică și violentă împotriva satanei (evreilor), credința ortodoxă românească, „conducerea" țării de către un „uns" și

răsturnarea ordinii „iudaizate" stabilite erau teme extrem de atrăgătoare pentru tinerii intelectuali care se dezvoltaseră de-a lungul perioadei interbelice, așa cum antisemitismul tradițional se dovedise a fi un magnet pentru elitele secolului XIX și începutului de secol XX. Garda de Fier părea că oferă o filosofie integrată, cu o finalitate clară, pe viață și pe moarte. Iar elementul care i-a atras pe cei mai mulți intelectuali a fost „ortodoxia". De altfel, pentru unii simpatizanți ai Legiunii, „antisemitism înseamnă creștinism. Cu cât suntem mai buni creștini, cu atât suntem mai antisemiți"[3].

Conform analizei lui Roland Clark, toate „[...] aceste evenimente consolidau ideea că lupta împotriva politicienilor, jidanilor și poliției era ceva nobil, că etnicii români puteau să-și conducă propria țară numai prin luptă violentă și că această cauză avea nevoie de eroi tineri pentru restabilirea dreptății pe teritoriul românesc" (p. 75).

În susținerea și propagarea ideologiei Legiunii Arhanghelul Mihail s-au angajat mulți intelectuali ai vremii, cei mai importanți fiind Nae Ionescu, Nichifor Crainic și Mihail Polihroniade. Erau cu toții în posturi de conducere la importante ziare bucureștene: Nae Ionescu, director la *Cuvîntul*; Nichifor Crainic, director la *Calendarul* și la *Gândirea* și Mihail Polihroniade, director la *Axa*. Au pus la dispoziția legionarilor aceste ziare și au dat ei înșiși exemplu de susținere prin publicarea de articole în sprijinul Legiunii.

[3] Nicolae Roșu, „Antagonismul ireductibil", *Cuvântul studențesc*, an IV, nr. 5, 25 decembrie 1927.

În ceea ce-i privește pe tinerii intelectuali, pe parcursul anilor ’30, în slujba Legiunii și-au pus condeiul majoritatea membrilor tinerei generații. „Polihroniade și soția sa organizau la ei acasă adunări ale intelectualilor care simpatizau Legiunea, iar în câțiva ani li s-au alăturat Mircea Eliade și soția sa, Nina, scriitorul Haig Acterian și soția, Marietta Sadova, sociologul Mircea Vulcănescu, Petrișor Viforeanu, filosofii Constantin Noica și Emil Cioran, precum și un veteran legionar pe nume Ion Belgea, care lucra la Biblioteca Academiei Române. Eliade și Vulcănescu erau protejați ai filosofului Nae Ionescu” (pp. 140-141. Clark menționează aici Fondul informativ al ACNSAS, dosar 209489, vol. 2. ff. 2-6).

Primatul spiritual („jertfa pentru creștinism”, cum o numea Eliade în 1937) și promisiunea omului nou erau doar două dintre motivele invocate în scrierile multor intelectuali ce s-au lăsat atrași de ideologia legionară. „Naționalismul legionar nu înlocuia comunitățile religioase cu comunități naționale. Prin comemorările ritualice întărea faptul că Biserica Ortodoxă era naționalistă, iar națiunea era ortodoxă” (p. 223).

Deși recunoaște că i-a fost greu să facă „generalizări cu privire la experiențele activiste ale legionarilor de rând între 1927 și 1938”, cartea lui Roland Clark a reușit să surprindă, documentat, fiecare eveniment important din mărirea și decăderea Legiunii. A pus foarte bine accentul pe reprezentările simbolice și propaganda religioasă pe bazele cărora funcționa legiunea. A urmărit modul în care legiunea s-a folosit de acestea pentru a-și atrage de partea sa mulțimile și,

mai ales, modul în care le-a manipulat. Volumul utilizează documente din arhive și mărturii de primă mână, iar analizele făcute de Clark sunt pertinente și la obiect. Pentru toate aceste motive, *Sfîntă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*, primul volum dintr-o nouă serie – Studii Românești – lansată de Editura Polirom, merită atenția cercetătorilor perioadei interbelice, a studenților și tuturor celor interesați de istoria recentă și, nu în ultimul rând, a celor care au nevoie de lămuriri speciale cu privire la acest subiect delicat și actual.

Mit și religie[4]

Ca istoric al religiilor, Mircea Eliade a studiat fenomenul religios, modul în care religiozitatea se manifestă în viața de zi cu zi şi a pus accentul asupra conceptului de *sacru*. Religia a fost dintotdeauna o componentă de bază a societății şi rămâne şi astăzi o instituție cu implicații vitale pentru toate aspectele existenței umane. Orice studiu asupra religiei trebuie să ofere o înțelegere a elementelor sale constitutive, precum miturile fondatoare şi ritualurile care dau individualitate respectivei înțelegeri a manifestării divinului. Pentru Mircea Eliade, istoria religiilor urma să aibă o importanță deosebită în viața culturală; ea trebuia să ofere baza pentru un nou umanism.

Mulți dintre studenții lui Eliade de la Chicago au devenit specialişti la nivel mondial într-o religie sau alta. Între aceştia, Douglas Allen, fost student şi, mai apoi, colaborator la celebra *The Encyclopedia of Religion*, care ne oferă în volumul de față – *Mit și religie la Mircea Eliade* – o imagine detaliată asupra mitului şi religiei la Mircea Eliade.

Douglas Allen, profesor de filosofie la Universitatea din Maine, S.U.A., unde a activat și ca şef de catedră, este specialist în fenomenologie religioasă şi în filosofia lui Mahatma Gandhi. Între 2001 şi 2004 a fost preşedintele *Societății pentru Filosofie*

[4] Douglas Allen, *Mit și religie la Mircea Eliade*, Traducere din limba engleză şi Index de Liviu Costin, Postfață de Mihaela Gligor, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2011, 434 pp., ISBN: 978-973-133-988-7.

asiatică şi comparată şi este coordonator al colecției Lexington de filosofie comparată şi religie. Autor şi coordonator a numeroase volume şi autor a peste 100 de articole şi capitole publicate în volume colective şi în reviste de specialitate, peste tot în lume. A fost bursier Fulbright (1963-64 şi 2009-10) şi Smithsonian (1992) pentru cercetare în India. A colaborat la *The Encyclopedia of Religion* (sub coordonarea lui Mircea Eliade).

În *Mit şi religie la Mircea Eliade*, Douglas Allen porneşte de la afirmația că Eliade a fost de multe ori descris ca unul dintre cei mai importanți interpreți ai simbolismului religios.

Lucrarea lui Douglas Allen conține 11 capitole aranjate în funcție de şase teme generale întâlnite în opera lui Mircea Eliade, şi anume: principiul antireducționismului; teoria religiei; teoria simbolismului; natura mitului; mit, religie şi istorie; mit, religie şi lumea contemporană.

Cercetarea de față, tradusă în numeroase limbi, este prima dedicată în întregime interpretării critice a scrierilor despre mit ale lui Mircea Eliade. Pornind de la afirmația lui Eliade că toate miturile sunt religioase, Douglas Allen comentează teoriile savantului român asupra religiei, mitului şi simbolului şi analizează multe din controversele iscate în jurul lor, inclusiv existența unei relații între mit şi istorie, dar şi modul în care perspectivele lui Eliade îşi găsesc locul în lumea şi cultura modernă. Allen este conştient de faptul că Eliade utilizează adesea termenii „istorie", „timp", „istoricitate" şi „temporalitate" ca fiind interşanjabili. Potrivit interpretării sale,

„concepția mitică despre istoria profană subliniază opoziția față de viziunea omului ca ființă temporală, condiționată, limitată".

Analiza sa începe cu abordarea antireducționistă a mitului şi religiei, pentru ca în capitolul 2 să expună diversele atacuri reducționiste la adresa cercetării lui Eliade. Urmează două capitole dedicate teoriei generale a religiei; şi anume, în capitolul 3 este prezentat „conceptul fundațional al sacrului şi dialectica sacrului ca structură universală şi esențială a sacralizării" (p. 22), iar în capitolul 4, Douglas Allen dezvoltă această analiză, prezentând „importanța naturii, cosmosului şi a religiei cosmice", clarificând „măsura în care teoria eliadiană a religiei reflectă o influență arhaică, indiană sau de orice alt ordin religios" (p. 22).

Capitolele 5 şi 6 se concentrează asupra teoriei generale a simbolismului, iar începând cu al 7-lea capitol, supune atenției analizele pe care Eliade le face „naturii, structurii şi funcției aparte a mitului", pentru ca în următoarele două capitole, 8 şi 9, să se concentreze „asupra interpretărilor controversate pe care Eliade le aduce istoriei (şi timpului) în teoria sa despre mit şi religie" (p. 327). Ultimele două capitole, oarecum conclusive, analizează pretenția frecvent formulată de Eliade că „sacrul este deseori camuflat şi astfel irecognoscibil" (p. 404).

Deopotrivă „simpatetică şi critică", perspectiva lui Douglas Allen asupra operei eliadiene despre mit şi religie este o sursă valoroasă pentru cei interesați de studiile religioase, de filosofie, istorie şi antropologie.

Mit şi religie la Mircea Eliade oferă nu doar o perspectivă mai clară asupra fenomenelor religioase arhaice, ci şi o dimensiune mitologică vieții seculare moderne. Înțelegerea istoriei este centrală în interpretarea pe care Mircea Eliade o aplică mitului. Istoria mitică este sacră şi se deosebeşte de istoria ireversibilă, temporală, profană.

Cartea lui Douglas Allen este utilă atât studenților interesați de opera de istoric al religiilor a lui Eliade, cât şi cercetătorilor care pot găsi aici noi direcții şi interpretări, o bază pentru discuții şi chiar noi controverse. Volumul este completat de o listă bibliografică extinsă și se impune ca unul dintre cele mai bune și originale scrise vreodată pe acest subiect.

Magie și mit[5]

Pentru cei care se ocupă de *subiectul Mircea Eliade*, orice apariție editorială dedicată acestuia este binevenită și de mare interes. Dintre numeroasele apariții ale anului 2014 ne-a atras atenția, datorită profesionalismului și resurselor sale, dar și datorită subiectelor delicate ce au fost abordate cu mare responsabilitate și foarte documentat, cartea semnată de renumitul profesor Moshe Idel, laureat al prestigiosului „Israel Prize" pentru excelență în domeniul gândirii iudaice, *Mircea Eliade de la magie la mit*, recent apărută la Editura Polirom și la Peter Lang, New York[6].

Volumul *Mircea Eliade de la magie la mit*, dedicat memoriei lui Leon Volovici, reface, într-un fel, biografia intelectuală a lui Mircea Eliade și insistă asupra acelor evenimente care i-au marcat viața. Folosind surse bibliografice de primă mână (de la jurnale, ediții de corespondență și mărturii, volume critice recent publicate pe această temă – în România și, mai ales, în străinătate – , până la ediții de documente sau materiale din arhive), Moshe Idel reconstruiește traiectoria lui Eliade și

[5] Moshe Idel, *Mircea Eliade de la magie la mit*, Editura Polirom, Iași, 2014, 320 pp., ISBN: 978-973-46-4144-4. Recenzie publicată inițial în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu", Seria Humanistica*, Editura Academiei Române, Bucureşti, vol. XIV, 2016, pp. 431-432.

[6] Moshe Idel, *Mircea Eliade from Magic to Myth*, Peter Lang Publishing, New York, 2014, 284 pp., ISBN: 978-1-4331-2013-8.

drumul acestuia, urmând atât direcția de dezvoltare personală, cât și evoluția scrierilor sale și destinul postum al acestora. Volumul este completat de un Indice de nume deosebit de important.

Scrierile românești ale lui Mircea Eliade sunt esențiale pentru Moshe Idel mai ales în înțelegerea parcursului biografic și academic al subiectului său. Urmărind în paralel viața și activitatea creatoare a lui Eliade, Moshe Idel stabilește altfel de raporturi și alt gen de echilibru între biografia, opera științifică sau literară ale acestuia. Trecerea în revistă a vieții lui Eliade este, însă, doar pretextul pentru acele teme pe care Moshe Idel le consideră cruciale pentru teoria religiei pe care o face Eliade. Bineînțeles, sunt analizate și subiectele delicate, și anume implicarea politică a lui Eliade și controversata sa relație cu mișcarea legionară.

Între subiectele atent supuse analizei se numără teme predilecte ale lui Eliade, și anume sacrul camuflat în lume, așa cum a fost el tratat de Eliade în literatura sau studiile sale științifice; teoriile cu privire la androginitate, totalitate și reintegrare sau apoteozele și triumfurile morții. Moshe Idel acordă o atenție deosebită și unor teme de specialitate, capitole extinse fiind alocate timpului, istoriei și iudaismului antitetic; relației dintre Mircea Eliade și Cabala; implicării lui în mișcarea politică de dreapta din România interbelică sau triunghiului intelectual Mihail Sebastian – Nae Ionescu – Mircea Eliade.

Moshe Idel nu ajunge de fiecare dată la concluzii ușor acceptate de comunitatea celor care studiază subiectul Mircea

Eliade. Mai mult, el are curajul să facă afirmații incomode: „După părerea mea, Eliade a fost indubitabil un membru al Gărzii de Fier și a făcut propaganda legionară în 1937. Însă, cum eu nu văd în Garda o mișcare fascistă, ci una ortodoxă ultranaționalistă, nu avem motive să îl considerăm pe Eliade fascist, în sensul pur tehnic al acestui termen. Deși etichetat ca antisemit, el era mult mai moderat, un antisemitism care diferă de al predecesorilor sai, deopotrivă ca nuanță și substanță" (p. 281). Astfel de declarații sunt des întâlnite în acest volum și sunt susținute și completate de analize atente ale contextului politic și cultural al acelor vremuri, dar și ale intereselor asumate de Eliade la acea vreme.

Valoarea volumului semnat de Moshe Idel stă în abordarea integrativă a vieții și operei lui Mircea Eliade, autorul ocupându-se nu doar de literatura și scrierile științifice ale subiectului său, ci și de evenimentele intime ale vieții cotidiene, miza interesului său fiind contextualizarea mai largă a ideilor eliadeşti. Iar pentru aceia – specialiști sau nu – direct interesați de viața și opera lui Eliade, de receptarea lui în diferitele contexte și de recuperarea integrală a personalității sale, volumul *Mircea Eliade de la magie la mit* este un instrument indispensabil și de real ajutor.

Religie, politică şi mit[7]

Am citit cartea lui Andrei Oișteanu, *Religie, politică şi mit. Texte despre Mircea Eliade şi Ioan Petru Culianu*, încă de la prima ediție, publicată în 2007, cu ocazia Centenarului Eliade. Salutam atunci apariția ei și prevedeam o bună primire și receptare. Mă bucur cu atât mai mult de această a II-a ediție, revăzută, adăugită și ilustrată. Volumul cuprinde studii, articole și eseuri scrise între anii 1984-2014, unele inedite, despre viața, opera și relațiile dintre Eliade și Culianu, dar și despre felul în care „întâlnirea" cu cei doi i-a schimbat, lui Andrei Oișteanu, viața.

În scrierea materialelor ce alcătuiesc volumul de față, Andrei Oișteanu evită tipul de abordare apologetică. Nu-i așează pe cei doi istorici ai religiilor pe un piedestal, ci îi coboară (și) printre nespecialiști, la nivelul cititorului obișnuit, dornic să cunoască dedesubturile unei prietenii deosebite și să învețe, astfel, să recunoască anumite instanțe ale sacrului. Mircea Eliade și Ioan Petru Culianu, așa cum i-a cunoscut Andrei Oișteanu, sunt oameni ca și noi, cu viciile și virtuțile lor.

---

[7] Andrei Oişteanu, *Religie, politică şi mit. Texte despre Mircea Eliade şi Ioan Petru Culianu*, Ediția a II-a revăzută, adăugită și ilustrată, Editura Polirom, Iași, 2014, 432 pp., ISBN: 978-973-46-4806-1. Recenzie publicată inițial în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu"*, *Seria Humanistica*, Editura Academiei Române, Bucureşti, vol. XIII, 2015, pp. 419-420.

Subiecte precum apropierea legionară a lui Eliade, experiențele avute de acesta în India (inclusiv cele narcotice sau tantrice) sau Portugalia, polemicile politice sau științifice cu diferiți prieteni sau autori; relația lui Eliade cu studenții săi favoriți și modul în care s-a implicat în dezvoltarea lor intelectuală și în ghidarea lor în domeniul istoriei religiilor; prietenia și parteneriatul științific dintre Eliade și Culianu (deosebita relație Maestru-Discipol pe care au avut-o) și până la despărțirea lor (mai întâi ideatică, iar mai apoi pricinuită de moartea lui Eliade); implicarea lui Ioan Petru Culianu în politică și asasinarea lui în 1991 și simbolismul acestui gest de neînțeles, alături de alte subiecte la fel de importante sunt abordate de Andrei Oișteanu în paginile acestei a doua ediții a unei cărți indispensabile pentru cei care vor să știe cine au fost, cu adevărat, Eliade și Culianu.

De asemenea, volumul conține o importantă amprentă personală dată de corespondența purtată de Andrei Oișteanu cu cei doi istorici ai religiilor și de dezvăluiri legate de încercarea, nereușită, a agenților securității de a-l trimite pe Oișteanu ca „agent de influență“ pe lângă Eliade.

Corespondența cu cei doi, publicată aici integral, este extrem de importantă și oferă volumului o valoare deosebită. Avem în față nu doar relații admirative evidente, ci completări și sugestii colegiale care s-au materializat în cercetări asumate, mature și pertinente. Admirația și prietenia lui Andrei Oișteanu cu cei doi a fost doar baza pentru o dezvoltare ideatică proprie. Sugestiile și comentariile venite din partea corespondenților săi

i-au oferit încredere și l-au ajutat pe Andrei Oișteanu să își găsească locul între cei mai importanți specialiști români. Iar volumul de față confirmă, dacă mai era cazul, acribia și seriozitatea autorului său.

De altfel, după cum Andrei Oișteanu ne mărturisește, „În multe dintre textele din acest volum am urmărit modul brutal şi tragic în care, în feluri diferite, politica a irupt în destinul celor doi istorici ai religiilor. Lui Mircea Eliade (un teoretician al „terorii istoriei“ şi al „boicotării“ ei), politicul i-a marcat viața. Lui I.P. Culianu, i-a marcat moartea. Față de cel dintâi m-am raportat ca discipol. Față de cel de-al doilea, ca prieten şi coleg de generație. Dedic această carte memoriei lor“.

Dezbaterea din jurul celor doi va continua, suntem siguri, cu noi și captivante scrieri. Însă la fel de siguri suntem că acest volum al lui Andrei Oișteanu va fi printre cele mai citate. Iar meritul îi revine, în întregime, autorului său, care a știut să ne aducă atât de aproape două personalități deosebite, doi creatori care și-au pus amprenta asupra unui domeniu atât de fascinant: istoria religiilor.

Generația ′27[8]

Polemicile Generației ′27 continuă să fascineze și astăzi. Mulți dintre reprezentanții ei au devenit repere în domeniile umaniste iar Generația, ca întreg, a fost considerată una dintre cele mai bune pe care le-a dat cultura română.

Încă de la începutul anilor 1990, Marta Petreu, profesor de Filosofie românească la Universitatea Babeș Bolyai din Cluj-Napoca, s-a aplecat cu interes și dăruire asupra Generației ′27, scoțând la iveală detalii importante în creionarea portretelor reprezentanților ei de seamă și în conturarea imaginii de ansamblu. Cărțile sale dedicate lui Emil Cioran, Nae Ionescu sau Mihail Sebastian sunt puncte de reper în literatura de specialitate, iar studiile sale dedicate altor intelectuali de seamă ai generației – Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, Eugen Ionesco și alții – au completat, cu succes, imaginea culturii interbelice românești.

Volumul analizat aici, *Generația ′27 între Holocaust și Gulag. Mircea Eliade și Klaus Mann despre generația tânără*, se înscrie în aceeași direcție de recuperare a esenței Generației ′27, ideea de bază fiind tinerețea revoluționară. Două concepte foarte

[8] Marta Petreu, *Generația ′27 între Holocaust și Gulag. Mircea Eliade și Klaus Mann despre generația tânără*, Editura Polirom, Iași, 2016, 180 pp., ISBN: 978-973-46-6420-7. Recenzie publicată inițial în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca, Seria Humanistica*, Editura Academiei Române, București, vol. XV, 2017, pp. 447-448.

importante apar în acest punct: „extrema dreaptă" și „extrema stângă". Demersul Martei Petreu pornește de la explicarea acestor „ideologii extreme" și surprinde, cronologic, aderarea tinerilor intelectuali români la una din cele două mișcări. De altfel, „opțiunile politice ale membrilor generației '27" sunt atent analizate într-un întreg capitol. Aflăm, astfel, că spre dreapta s-au îndreptat, la diferite momente de timp și animați de convingeri dintre cele mai diverse, Mihail Polihroniade, Emil Cioran, Mircea Eliade, Constantin Noica, Haig Acterian, Alexandru Christian Tell, Arșavir Acterian, Marieta Sadova și alții. Iar spre stânga au luat-o Belu Zilber, Miron Radu Paraschivescu, Alexandru Sahia. Interesantă este și enumerarea celor care au oscilat, „conjunctural, între apolitism și democrație", adică Eugen Ionesco, Petre Pandrea, Petru Comarnescu, Ionel Jianu, Henri H. Stahl, Bucur Țincu.

Însă, așa cum consideră Marta Petreu, „fenomenul cel mai interesant din acest succint tablou de generație este faptul că mulți cochetează, succesiv, cu amândouă extremele. [...] Generația '27 este, începând cu annii 1932-1933, stăpânită de un impuls revoluționar radical, pe care nu îl poate satura decât promisiunea revoluției, fie naționale, fie comuniste" (p. 57).

De altfel, acest cult al revoluționarismului este firul roșu al volumului Martei Petreu, elementul care leagă eseurile și oferă o notă distinctă volumului. Pentru a-și susține opiniile, Marta Petreu face apel la doi autori importanți: Mircea Eliade și Klaus Mann, paralelismul dintre ei, ca indivizi, și operele lor, fiind puternic: „amândoi au resimțit fatalitatea de a fi trăit războiul"

(p. 62). Însă, atentă la detalii și la însemnătatea acestora, Marta Petreu subliniază și deosebirea semnificativă: „Eliade simte că în România totul este încă de făcut și de construit, așa că proclamă intenția și dreptul generației sale de a clădi totul, altfel și din temelii [...]. Klaus Mann, dimpotrivă, mărturisește deruta generației sale, care nu știe încotro s-o apuce" (pp. 63-64). Pornind de la această diferență semnificativă, Marta Petreu își construiește discursul și analizează, în paralel, experiențele fundamentale – personale și livrești – ale celor doi șefi de generație, analiză ce o conduce spre concluzia că „generația '27 a fost un fenomen românesc sincronizat cu un fenomen european mai larg, căruia i-a aparținut" (p. 83).

Pentru cei interesați de tumultoasa perioadă interbelică și intelectualii remarcabili ce au animat-o, lucrarea Martei Petreu se impune, astfel, ca bibliografie obligatorie.

Diavolul și ucenicul său[9]

Generația '27 s-a coagulat în jurul profesorului Nae Ionescu și s-a destrămat tot datorită lui. În ultimii ani s-a scris foarte mult pe această temă, unele lucrări punând, de-a dreptul, gaz pe foc prin dezvăluirile lor. Una din cele mai interesante lucrări este cartea Martei Petreu, *Diavolul şi ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian*, apărută deja în trei ediții la prestigioasa editură Polirom.

Concluzia logică și istorică a volumului este că apropierea tinerilor intelectuali de Nae Ionescu explică și legitimează incredibila forță de atracție a extremismului de dreapta în România interbelică.

Mihail Sebastian este, însă, personajul principal și elementul în jurul căruia se concentrează volumul Martei Petreu. În primele șase capitole, autoarea analizează amănunțit devenirea lui Sebastian și comentează majoritatea articolelor scrise și publicate de el în ziarul *Cuvîntul* între 1927-1931. „Cu plasticitatea spontană a omului foarte tânăr, el a adoptat, în continuare, temele, ideile, părerile, stilul, limbajul, simpatiile și antipatiile mentorului său. Articolele sale au stat sub semnul

[9] Marta Petreu, *Diavolul şi ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian*, Ediția a III-a, revăzută și adăugită, Editura Polirom, Iaşi, 2016, 501 pp., ISBN: 978-973-46-6018-6. Recenzie publicată inițial în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca, Seria Humanistica*, Editura Academiei Române, București, vol. XVI, 2018, pp. 411-412.

autorității insidioase a acestui model spiritual, având tonul sfătos și sentențios al lui Nae Ionescu“ (p. 73).

În iulie 1931, întors de la studii de la Paris (fără a fi obținut însă licența în filosofie sau doctoratul în drept), Mihail Sebastian începe un roman despre evrei și îi cere profesorului Nae Ionescu, pe care îl știa interesat de subiect, să scrie o Prefață. Numai că până când romanul a fost încheiat, în 1934, lucrurile s-au schimbat radical. Chestiunea Prefeței antisemite este binecunoscută și a fost intens dezbătută în volume și articole polemice. Însă, Marta Petreu analizează în amănunt și un articol publicat de Sebastian în *Cuvîntul* („Minoritățile în alegeri“, *Cuvîntul*, an X, nr. 3099, 10 decembrie 1933), și conchide că „este evident că Sebastian tratează și el, precum directorul său, cetățenii României ca fiind de două categorii: români cu interese și preocupări generale, minoritari cu interese particulare. [...] Acuzația fățișă a lui Nae Ionescu, cum că evreii strică viața politică românească, e dusă mai departe de Sebastian în această variantă generalizată la toate minoritățile“ (pp. 178-180).

Ziarul *Cuvîntul* a încetat să apară la 1 ianuarie 1934. Mihail Sebastian, „influențat adânc de personalitatea și de ideologia lui Nae Ionescu, a devenit antidemocrat și „revoluționar“, încadrându-se în extrema dreaptă. Nu a fost legionar – a fost doar un extremist de dreapta [...] moderat. [...] Adesea, ideile lui sunt cu un ton mai jos decât acelea ale lui Nae Ionescu sau decât vor fi în anii următori cele ale colegilor săi de generație, precum Eliade, Cioran, Noica ș.a. “ (p. 201).

Erau vremuri tulburi în România și Mihail Sebastian a urmat, astfel, tendința majorității intelectualilor. Analiza Martei Petreu surprinde foarte bine atât zbuciumul sufletesc al lui Sebastian, cât și presiunea imensă care se făcea asupra lui. Sunt avute în vedere, de asemenea, polemicile vremii, relațiile dintre Mihail Sebastian și Mircea Eliade sau Sebastian și literații vremii; toate acestea completând de minune imaginea unuia dintre cei mai interesanți și mai prolifici autori ai României interbelice. „Ca evreu român, Sebastian a fost nu numai victima antisemitismului public, ci și victima antisemitismului oficial. [...] Pe măsură ce antisemitismul oficial a câștigat teren, iar cercul lui de prieteni l-a expulzat, Sebastian s-a simțit tot mai însingurat. [...] Sebastian a avut, în această epocă grea, o dorință sfâșietoare de viață banală, normală. [...] Forța inițială a lui Sebastian a provenit din scris – a scris de la început foarte bine, fiind nu numai talentat, ci și cultivat – , iar aplombul lui, din apartenența la grupul lui Nae Ionescu, pe care l-a supraapreciat și de care s-a simțit apreciat, încurajat, apărat“ (pp. 376-378).

Avem în față o carte extrem de bine documentată, atent concepută și scrisă, cu detalii migăloase și reluate, acolo unde este cazul, pentru o mai bună înțelegere a contextului. *Diavolul şi ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian* este o carte foarte interesantă și foarte valoroasă pentru reconstituirea epocii interbelice și, mai ales, a raporturilor pe care intelectualii vremii le-au avut cu politica.

O istorie a comunității evreiești din România[10]

Cea mai recentă carte a profesorului Liviu Rotman, de la Școala Națională de Studii Politice și Administrative (SNSPA) a Universității din București, apărută la editura Universității din Tel Aviv (unde profesorul este membru și cadru didactic asociat al The Goldstein-Goren Diaspora Research Center), *The Romanian Kehillah: The Pulse, Character, and History of the Jewish Community in Romania*, aduce în discuție, într-o manieră personală, istoria comunității evreiești din România.

Sunt avute în vedere toate aspectele vieții comunității, de la organizare și funcționare, până la implicarea în societatea civilă și interacțiunile cu aceasta. Scopul principal al cărții este conturarea unei imagini de ansamblu asupra a ceea ce înseamnă, cu adevărat, comunitatea evreiască din România în devenirea sa istorică și importanța sa pentru istoria României moderne.

În demersul său, profesorul Liviu Rotman are în vedere o dublă autoritate: mai întâi, sunt clar definite legile și învățăturile Torei și ale Talmudului, cele care oferă unitate unei

[10] Liviu Rotman, *The Romanian Kehillah: The Pulse, Character, and History of the Jewish Community in Romania*, Tel Aviv University Press, 2015, 260 pp., ISBN: 978-965-338-077-6. Recenzie publicată inițial în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca, Seria Humanistica*, Editura Academiei Române, București, vol. XV, 2017, pp. 446-447. Volumul a fost tradus în limba română în anul 2017: Liviu Rotman, *Dinamica unei structuri de autoguvernare: comunitatea evreiască din România*, Editura Hasefer, București, 440 pp., ISBN: 973-630-373-9.

structuri comunale (precum comunitatea), indiferent de aria culturală sau politică în care evreii au trăit de-a lungul istoriei lor. În al doilea rând, sunt amintite și explicate obiceiurile locale, în special prin prisma contactului comunității cu lumea exterioară ei, obiceiuri care surprind diferențele dintre comunitatea evreiască și populația majoritară a unei zone. Cunoașterea acestor lucruri este foarte importantă pentru o mai bună înțelegere a societății evreiești ca întreg și, *in extenso*, a istoriei evreilor (în România sau în orice parte a lumii ar trăi ei).

Plecând, astfel, de la convingerea că știm mai multe despre evrei și ceilalți, decât despre evreii înșăși, Liviu Rotman oferă, în cele opt capitole ale volumului său, o minunată incursiune în istoria comunității din România, analizând, pe rând, spațiul geografic și politic în care aceasta s-a dezvoltat; instituțiile principale ale comunității; structurile sale sociale (oferind o analiză complexă a cazului Dorohoi); viața comunitară (cu tot ceea ce înseamnă ea: structurile ierarhice, funcțiile comunității, detalii despre casele de rugăciune și sinagogile existente, viața cotidiană cu toate aspectele sale, sistemul fiscal, asociațiile etc); instituțiile comunitare; societatea civilă evreiască sau diversitatea de opinii din sânul comunității.

O serie de documente (scrisori, rapoarte, dări de seamă, acte oficiale) din diferite arhive (Ministerul Afacerilor Interne, Arhivele Naționale, Arhiva Centrului pentru Studierea Istoriei Evreilor din România) completează, strălucit, volumul. De altfel, acestea, alături de Indexul extins, Notele explicative numeroase și Bibliografie, dau caracterul științific al volumului.

Prin temele propuse și prin varietatea abordărilor ce demonstrează potențialul remarcabil și interesul deosebit al acestui domeniu de cercetare, dar și prin analizele importante pe care le oferă, volumul profesorului Liviu Rotman, el însuși o voce importantă în domeniul recuperării și valorificării culturii evreiești în spațiul românesc (și nu numai), se impune ca o lucrare de referință pentru cercetătorii, studenții și toți cei interesați de studiile privind istoria comunității evreiești din România.

Evreii Europei înainte de Holocaust[11]

Portretul comunității evreiești în Europa interbelică nu a fost creionat cu atâta acuratețe înainte de volumul lui Bernard Wasserstein. Cartea lui, *On the Eve. The Jews of Europe before the Second World War*, explorează speranțele, anxietățile, valorile, cultura și credința evreilor din Europa anilor 1930 din perspectiva liderilor politici și a celor mai de seamă membri ai comunităților din Vilnius, Amsterdam, Viena, Varșovia și Paris.

Povestea începe la mijlocul anilor 1920, când „evreii Europei ofereau imaginea unor oameni dinamici și înfloritori. Pentru prima dată în întreaga lor istorie, ei au fost recunoscuți ca cetățeni în fiecare din statele în care locuiau" (p. xvii). Însă situația s-a degradat rapid, astfel încât „până în 1939, cu doi ani înainte ca naziștii să adopte soluția finală, evreii Europei s-au apropiat de punctul terminal. Pe aproape întregul continent, evreul și-a pierdut drepturile civile" (p. xvii).

În încercarea de a vedea ce nu a mers bine și cum s-a ajuns la cea mai mare tragedie din istorie, Wasserstein pune întrebarea „cine a fost evreul european în anii 1930?" (p. xix) Este punctul incipient al analizei sale extrem de documentate.

Volumul debutează cu distribuția evreilor în Europa către sfârșitul anilor 1930. Cei aproximativ 10 milioane de evrei erau

[11] Bernard Wasserstein, *On the Eve. The Jews of Europe before the Second World War*, Profile Books, London, 2013, 554 pp., ISBN: 978-1846681905.

distribuiți în patru zone, fiecare oferind condiții de viață diferite pentru acești oameni. În democrațiile din vestul Europei, evreii o duceau bine și aveau un statut respectat de ceilalți membri ai societății și se bucurau de egalitate socială, în ciuda unei ușoare creșteri a antisemitismului. În Germania și alte părți ale Europei centrale, evreii începeau să fie marginalizați și legile discriminatorii își făceau efectul. În cea de-a treia zonă, ce cuprindea statele din estul și centrul Europei, antisemitismul atingea cote alarmante. În Uniunea Sovietică, cea de-a patra zonă, toate aspectele existenței evreiești erau supuse restricțiilor. Cea mai mare comunitate de evrei trăia în Polonia. Însă era, din păcate, divizată (p. 7).

În sprijinul afirmațiilor sale, Wasserstein aduce inclusiv date demografice, din care reiese declinul populației evreiești și interesul tot mai scăzut de a păstra rasa pură, explicând astfel căsătoriile tot mai dese între evrei și ne-evrei. Viața socio-economică este și ea analizată, mai ales pentru că, în timp, activitățile pe care aveau voie să le facă evreii erau tot mai puține. De aici și dorința lor de a emigra în alte părți ale Europei, în căutarea unui loc „mai sigur". Curând, însă, nici un loc din Europa nu mai era sigur pentru evrei.

Wasserstein urmărește fiecare aspect al vieții comunității evreiești din Europa. Sunt luate în discuție subiecte precum limbajul, familia, educația sau comerțul și sunt schițate portretele unor membri importanți ai comunității, precum rabinii, tinerii dornici de schimbare sau femeile care doreau să învețe. Scriind despre toate acestea, Wasserstein face

radiografia comunității evreiești din diferitele state ale Europei și surprinde atât asemănările sau diferențele lingvistice sau de altă natură, cât și încercările comune de a scăpa din calea valului de antisemitism ce începuse să crească. Viața politică și implicarea în aceasta a unor lideri evrei este și ea luată în discuție. Sunt menționate societățile de ajutorare ce activau pe întreg teritoriul Europei și măsurile luate de liderii locali pentru o mai bună apărare a comunității împotriva intervențiilor din afară. Sionismul era la modă și mulți sperau în înființarea unui stat destinat în întregime evreilor. Cu toate acestea, „până în ianuarie 1939 evreii Europei au fost transformați în oameni fără un viitor cert" (p. 387). Cauza principală a fost antisemitismul exacerbat al naziștilor.

Wasserstein face și un inventar al lagărelor de refugiați și al celor de concentrare ce existau în Europa în 1939 (pp. 388-389). Nici în URSS lucrurile nu stăteau foarte diferit. Erau peste trei milioane de oameni în închisorile Gulagului.

În mare parte a Europei, „în special în Franța, Germania, Ungaria și Uniunea Sovietică, evreii au optat pentru asimilarea socială, în speranța că aceasta va duce la integrarea lor deplină în societate. Însă în toate aceste cazuri, speranța s-a dovedit iluzorie" (p. 434). Au încercat să convingă autoritățile, să discute cu liderii politici, să propună măsuri și soluții. Nu i-a ascultat nimeni. Când lucrurile au scăpat de sub control, au încercat să emigreze, însă le-a fost imposibil. În nici un caz nu au fost pe deplin stăpâni pe propriile vieți. „Unii au încercat să se roage, însă până și Dumnezeu i-a trădat" (p. 436).

În loc de Epilog, Wasserstein dă o serie întreagă de nume și detalii despre destinul acelor oameni. Despre mulți nu se știe nimic. Au dispărut în negura istoriei.

Volumul este completat de o extrem de importantă listă bibliografică și de un Index foarte util. *On the Eve. The Jews of Europe before the Second World War* este o lucrare complexă și necesară pentru o mai bună înțelegere a istoriei acelor ani. Soarta evreilor din Europa din anii premergători celui de-al doilea război mondial este pusă aici în prim plan. Consecințele războiului sunt cunoscute azi, însă anumite elemente necesitau o atenție sporită. Asta face cartea lui Bernard Wasserstein: umple un gol istoric și completează tabloul neputinței omului în fața istoriei. „Evreii Europei, în ajunul distrugerii lor, i-au așteptat pe barbari" (p. 436). Este imperios necesar ca istoria aceasta să nu se mai repete niciodată!

Europa interbelică văzută de Joseph Roth[12]

Joseph Roth s-a născut pe 2 septembrie 1894, într-o familie evreiască, în Brody, Galiția, un loc unde locuiau laolaltă greci, armeni, ucrainieni, polonezi și o importantă comunitate evreiască, între care și familia lui Roth. Joseph nu și-a cunoscut niciodată tatăl, Nahum, care și-a pierdut mințile de tânăr. Mama sa, Miriam, a fost foarte strictă, astfel încât dorința cea mai mare a tânărului Roth a fost să călătorească cât mai departe, să scape, astfel, de supravegherea mamei sale. La gimnaziu a fost un elev strălucit. Și-a continuat educația la Universitatea din Viena, unde a studiat literatura și a început să scrie poezii și să cocheteze cu jurnalismul.

A scris pentru un număr considerabil de ziare din întreaga Europă [de la *Frankfurter Zeitung* sau *Berliner Börsen-Courier* la *Prager Tagblatt* ori *Neue Berliner Zeitung - 12 Uhr-Blatt*], însă a devenit foarte cunoscut ca autor al romanului *The Radetzky March* (1932), capodopera sa, o saga de familie despre declinul și căderea Imperiului Austro-Ungar. Ultimii ani ai vieții lui Roth au fost extrem de dificili. S-a mutat dintr-un hotel în altul, a băut peste măsură și a devenit extrem de îngrijorat de viitorul său. Însă în ciuda suferințelor și a alcoolismului său cronic, el a

[12] Joseph Roth, *The Hotel Years. Wanderings in Europe between the Wars*, translated by Michael Hofmann, Granta Books, UK, 2015, 288 pp., ISBN: 9781783781287. Recenzie publicată inițial în limba engleză în *Transylvanian Review*, Vol. XXVII, no. 2, Summer 2019, pp. 149-151.

rămas un scriitor prolific până la moartea sa prematură, survenită la Paris, pe 27 mai 1939.

În articolele reunite aici sub titlul *The Hotel Years*, Joseph Roth oferă o panoramă a condiției umane. Începând cu anul 1921, Roth a scris aproape exclusiv pentru *Frankfurter Zeitung*, care l-a trimis peste tot prin Germania și în străinătate (în Italia, Polonia, USSR și Albania). A acoperit subiecte diferite, de la inflație, apariția fascismului sau asasinate politice. Joseph Roth descria ceea ce vedea, folosind cuvinte simple și sentimente puternice. În exilul său francez a fost anti-nazist. Al treilea reich era, după cum considera Joseph Roth, „dependința iadului pe pământ". Tocmai de aceea adora să se întoarcă în hoteluri, „în hol, la candelabru, la portar și cameristă".

The Hotel Years adună 64 de piese despre hoteluri, oameni, locuri, dureri și plăceri, personalități politice și situația politică internațională a anilor 1930. Colecția de eseuri a fost tradusă în limba engleză de Michael Hofmann. A fost ales acest titlu deoarece Roth a trăit „din valiză" între 1925 și până la moartea sa în 1939. Michael Hofmann este traducătorul oficial al tuturor cărților lui Roth ce au apărut în engleză, romane sau piese publicistice. Lui i se datorează, pe bună dreptate, reintroducerea personalității lui Roth în atenția publicului cititor al zilelor noastre. Articolele incluse în *The Hotel Years* încep în Viena chiar înainte de sfârșitul primului război mondial și sfârșesc în Paris, în apropierea începerii celui de-al doilea război mondial.

Joseph Roth a avut o mare pasiune pentru hoteluri, pe care le considera o lume specială. De fapt, el era un outsider: evreu,

exilat, individualist cosmopolit. Și-a câștigat existența ca jurnalist și a perfectat un nou tip de eseu jurnalistic, care combina reportajul cu impresionismul, condimentat cu umor și înnobilat cu o înțelepciune profundă. Materialele incluse în *The Hotel Years* surprind călătoriile sale în societatea cosmopolită europeană înainte de apariția nazismului. Hofmann a organizat articolele în secțiuni, punând astfel o ordine în călătoriile lui Roth. Unele sunt geografice: Germania, USSR, Albania; altele sunt conceptuale: portrete, plăceri și dureri, sfârșit.

Roth a reușit perfect să alăture propriile sentimente și obiectivitatea istorică; cum ar fi această descriere a unui individ care rezumă perfect întreaga Germanie în timpul iernii (pp. 29-32), în 1923, un loc unde „asprimea naturii este nimic față de cruzimea nelimitată a istoriei" (p. 29). „La Leipzig am văzut un bărbat de la o firmă de întreprinzători. Purta o pălărie strălucitoare. Avea o mustață neagră, învârtită. Părea la o înmormântare de primă clasă. El a provocat frică și respect. În jurul lui suflau rafale de infinit. Părea un intermediar perfect între această lume și următoarea; un Charon al Europei; o moarte ceremonială splendidă" (p. 30).

În eseul intitulat „Arrival in the Hotel" (pp. 155-159), Roth descrie cu mândrie naționalitățile prezente într-un singur loc: „Chelnerul este din Austria Superioară. Portarul este un francez din Provence. Recepționerul este din Normandia. Căpitanul este bavarez. Camerista este elvețiană. Valetul este olandez. Managerul este din Levant; și de ani buni am bănuit că bucătarul este ceh. Oaspeții provin din toată lumea. Continente

și mări, insule, peninsule și nave, creștini, evrei, budiști, musulmani și chiar atei sunt toate reprezentate în acest hotel. [...] Oamenii par să se întâlnească aici și cel puțin apar ceea ce ar trebui să fie întotdeauna: copiii lumii" (p. 157).

În „The Destruction of a Café" (pp. 202-205), în timp ce descrie transformarea unei cafenele vechi, îndrăgite, într-un spațiu gol, alb, Roth scrie: „Culoarea epocii este alb, alb de laborator, alb ca o biserică, alb ca o baie, alb ca o cameră de disecție, alb ca oțelul și alb ca creta, alb ca igiena, alb ca șorțul măcelarului, alb ca masa de operație, alb ca moartea și alb ca frica de moarte a bătrânului! " (p. 204).

Piesa finală a acestei colecții, „Cradle" (pp. 259-260), publicată în 1931, în care Roth descrie pierderea unui copil în vârstă de aproximativ trei ani, servește ca un substitut al pierderii unei patrii: „Sunt lăsat să mă simt trist, neîncrezător, neputincios și trist. Par să înțeleg că am pierdut ceva irevocabil. Am fost jefuit într-un anumit sens".

Extraordinar de înzestrat și recunoscut ca un povestitor uimitor, sociabil și galant, Joseph Roth ar fi putut înflori. Dar alcoolul a funcționat împotriva lui. În 1925, prestigiosul *Frankfurter Zeitung* l-a trimis la Paris. A iubit orașul! „Cine nu a fost aici este doar pe jumătate om și nicidecum european", i-a scris el editorului său. Franța l-a făcut pe Roth să înțeleagă cât era de bucuros că a scăpat de Germania. El considera Parisul „culmea civilizației europene". Însă Roth a fost înlocuit peste un an și detașat în USSR și Albania, unde a scris unele dintre cele mai izbitoare eseuri [„Down the Volga to Astrakhan" (pp.

108-116); „Saint Petroleum" (pp. 121-125); „Arrival in Albania" (pp. 134-136)]. Cruzimea războiului era peste tot: „Mai devreme sau mai târziu, vei fi împușcat. De italieni? Slavii din Sud? Cui îi pasă? Războiul este război" („Westerns Visitors in Barbaria", p. 145). Toate articolele sale prezintă Europa în pragul schimbării și sunt un fel de cărți poștale dintr-o lume care se îndreaptă către război.

După cum Michael Hoffman scrie în Introducerea sa, „Poate că Roth a schițat portretul epocii sale, dar aceste piese fac și un portret al autorului lor: voit și versatil, agresiv și benign, frumos și atras de urâțenie, oriunde și nicăieri" (p. xvi). *The Hotel Years*, această minunată selecție de jurnalism, arată geniul lui Joseph Roth „din toate unghiurile, ca rebel, ca loialist și ca om de compasiune" (Jan Morris, *Daily Telegraph*). Ori, așa cum Roth însuși s-a prezentat: „Sunt cetățean al hotelului, un patriot al hotelului".

The Hotel Years este o carte minunată, indispensabilă celor interesați de istoria ascunsă a Europei interbelice.

Holocaustul ca istorie și avertisment[13]

Cu lucrarea sa anterioară, *Bloodlands*, care a apărut în 2010 și s-a concentrat pe uciderile în masă întreprinse de Stalin și de Hitler în regiunile în care amândoi s-au ciocnit și au coexistat, Timothy Snyder s-a impus ca un analist al zonelor de frontieră dintre al treilea reich și Uniunea Sovietică. El a descris ca nimeni altul înaintea lui scena uneia din marile calamități ale istoriei. În *Black Earth: The Holocaust as History and Warning*, Timothy Snyder, profesor de istoria Europei de Est la Universitatea Yale, continuă să dezvăluie detalii istorice interesante în timp ce acordă o atenție respectuoasă Holocaustului. Pentru că pentru Snyder, „Holocaustul nu este doar istorie, ci și o avertizare" (p. xv). Să vedem ce înțelege prin aceasta.

Toată lumea știe că Holocaustul a început în mintea lui Hitler. El a vrut cu disperare să elimine evreii pentru ca germanii să poată avea resursele necesare. „În lumea lui Hitler, legea junglei era singura cale" (p. 1) de a reuși acest plan. „Pentru Hitler, aducătorul cunoașterii binelui și răului pe

[13] Timothy Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning*, Vintage, Penguin Random House, UK, 2016, 462 pp., ISBN: 9781784701482. Recenzie publicată inițial în limba engleză în *Transylvanian Review*, Vol. XXVII, no. 2, Summer 2019, pp. 151-152. În 2018 a apărut traducerea în limba română: Timothy Snyder, *Pământul negru. Holocaustul ca istorie și avertisment*, traducere din engleză de Adina Avramescu, Editura Humanitas, București, 480 pp., ISBN: 978-973-50-5924-8. În materialul de față, numerele de pagină pentru fagmentele citate se referă la ediția în limba engleză, iar traducerea îmi aparține.

pământ, distrugătorul Edenului, a fost evreul" (p. 4), iar destinul său era să salveze planeta de acest element nedorit. Hitler, după cum observă corect Timothy Snyder, credea că rasa este o trăsătură fundamentală a vieții pe Pământ. Și astfel începe!

„Globalizarea evreului german în anii 1930 a fost o realizare importantă, dar limitată. [...] Cu câteva sute de excepții, germanii nu ar ucide evrei germani pe teritoriul patriei lor"(p. 43). În acest scop au înființat tabere în Polonia, unde au pedepsit [omorât] oamenii după voința lor. Aceasta a fost „redefinirea războiului", așa cum considera Hitler. La acea vreme, Polonia era un stat nou, cu teritorii din trei imperii: rus, habsburgic și german. Evreii (medici, avocați, comercianți, artiști) au fost prezenți în număr mare și au fost asimilați, atât în Polonia, cât și în Germania. De fapt, „Polonia a fost casa celei mai extinse populații evreiești din Europa, mai mult de trei milioane de oameni" (p. 57).

În continuare, Snyder urmărește relațiile germano-poloneze în a doua jumătate a anilor 1930 și scrie despre problemele complexe ale politicii poloneze și polone-evreiești. El insistă asupra mișcării revizioniste a lui Vladimir Jabotinsky și oferă câteva informații despre guvernul polonez. Ajungem apoi în anul crucial 1938, cu un capitol întreg despre politicile germane și poloneze asupra Palestinei. El insistă, în multe pagini, asupra sionismului de dreapta polonez și asupra ideii de „stat al Israelului". El menționează, de asemenea, pregătirile germane pentru un atac asupra Uniunii Sovietice (prin distrugerea

statului polonez). „Invazia germană a Uniunii Sovietice a început astfel ca o invadare a teritoriilor care tocmai au fost invadate" (p. 116). Însă dubla ocupație s-a întâmplat pentru că, „la fel ca naziștii, sovieticii au pornit de la presupunerea că statul polonez creat în 1918 nu avea dreptul să existe și astfel putea fi eliminat" (p. 124).

Apar povești uitate de supraviețuire și rezistență și toate acestea completează viziunea lui Snyder despre Holocaust. „Aproape fiecare evreu care a supraviețuit a primit ajutor, de un fel sau altul, de la non-evrei," (p. 251). „Cei mai eficienți salvatori au fost și trebuiau să fie oameni care au avut contacte bune cu evreii asimilați, care, la rândul lor, au avut contacte suplimentare cu alți evrei" (p. 270). „Printre miile de romano-catolici polonezi care au ales să-i ajute pe evrei, mulți și-au explicat motivațiile prin aceeași referință, inexactă dar inconfundabilă: datoria de a ajuta un aproape" (p. 297).

Capitolul 12 din cartea lui Snyder, „The Righteous Few", oferă câteva povești uimitoare despre salvatori, în timp ce admite că „este foarte greu să vorbim despre motivațiile bărbaților și femeilor care și-au riscat viața pentru a salva evreii fără ancorare în politica pământească și fără speranța unui viitor pentru cei pe care i-au salvat "(p. 314). Aceste povești incredibile înseamnă, astăzi – mai mult decât oricând – speranță în umanitate. De fapt, acesta este scopul principal al volumului, după cum scrie Timothy Snyder în concluzia sa: „Înțelegerea Holocaustului este șansa noastră, poate ultima noastră șansă, de a ne păstra umanitatea" (p. 344).

Bazându-se pe surse din arhivele Europei de Est și pe mărturiile uitate sau inedite ale supraviețuitorilor evrei, Timothy Snyder oferă în acest volum o explicație actualizată a celei mai mari atrocități din istoria noastră recentă. *Black Earth* este o carte analitică, cu un mesaj care trebuie să devină familiar tuturor cititorilor. Întrucât oferă o listă extinsă de arhive, o bibliografie bine documentată, un indice foarte util și multe note explicative, cartea lui Snyder este indispensabilă atât pentru comunitatea academică (profesori, studenți, cercetători) axată pe studii despre Holocaust și genocid, al doilea război mondial și subiecte conexe, inclusiv studii europene și ruse, cât și pentru cititorii interesați de istoria Europei.

Diplomați români în slujba vieții[14]

La puțină vreme după ce Legea 217/2015 a fost aprobată de Parlamentul României, problema delicată a antisemitismului în România interbelică a apărut, din nou, în discursul public. Cunoașterea adevărului este foarte importantă pentru completarea imaginii despre România interbelică.

Mai mulți istorici au publicat câteva volume de documente deosebit de interesante despre acea perioadă. Între acestea amintim volumul editat de Ottmar Trașcă și Stelian Obiziuc, *Diplomați români în slujba vieții. Constantin I. Karadja și salvarea evreilor români din Europa în timpul celui de-al treilea reich* (1932-1944), o colecție extraordinară de documente de primă mână ce se referă la lupta pentru justiție și, nu în ultimul rând, pentru viață, într-o perioadă întunecată a istoriei noastre.

Cu o Prefață semnată de Radu Ioanid, director al The United States Holocaust Memorial Museum, volumul spune povestea unui salvator al evreilor din România în timpul Holocaustului. Constantin I. Karadja (1889-1950) a fost diplomat, șef al secției consulare și consul general al României la Berlin între anii 1932-1941. El a fost, de asemenea, director al Direcției Afaceri Consulare din Ministerul Regal al Afacerilor

[14] *Diplomați români în slujba vieții. Constantin I. Karadja și salvarea evreilor români din Europa în timpul celui de-al treilea reich* (1932-1944). Editori Ottmar Trașcă și Stelian Obiziuc, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2017, 910 pp., ISBN: 978-973-109-6735. Publicată inițial în limba engleză în *Transylvanian Review*, no. 1/2018, pp. 147-149.

Străine între 1941-1944. Din aceste poziții a putut să vadă cu ușurință nedreptățile provocate evreilor și a început să își folosească influența pentru a-i ajuta. În 18 iulie 2005, Constantin I. Karadja a fost recunoscut de către Yad Vashem Institute from Jerusalem ca *Drept între popoare*, și a primit postmortem o foarte importantă distincție oferită acelora care au salvat evreii de la exterminare în perioada Holocaustului.

Acest volum foarte important aduce laolaltă 331 documente diplomatice, provenite din fondurile de referință păstrate în cadrul arhivei Ministerului Afacerilor Externe. Multe din rapoartele semnate de Constantin I. Karadja în timpul ședерii sale la Berlin conțin informații și detalii despre activități specifice ale secției consulare, precum eliberarea de pașapoarte, vize, studenții români ce studiau în Germania, taxe sau certificate. Însă datorită creșterii antisemitismului în Europa, și în special în Germania, rapoartele lui Karadja către Ministerul Afacerilor Externe din România conțin detalii specifice despre situația evreilor români din Germania. El a oferit înregistrări detaliate despre comunitatea evreilor români din Berlin între 1932-1938. Rapoartele sale arată o preocupare pentru soarta acelor oameni. Pentru a-i scăpa de atitudinea intolerantă a autorităților naziste, Karadja a propus consultări cu reprezentanții diplomatici ai SUA și Marii Britanii, astfel încât cetățenii români evrei să poată fi protejați.

Constantin I. Karadja a fost primul diplomat român care le-a oferit superiorilor săi detalii despre măsurile implementate de autoritățile naziste pentru deportarea evreilor în lagăre de muncă. Era foarte îngrijorat cu privire la „situația evreilor deportați" și a

cerut ca statul român să aibe grijă de cetățenii săi, indiferent de originea lor etnică. Acțiunile sale nu au rămas necunoscute autorităților germane și înlocuirea sa nu a fost considerată foarte dificil de realizat. Aceasta s-a întâmplat în 12 iunie 1941, când a fost rechemat de administrația centrală a Ministerului Afacerilor de Externe și i-a fost oferit managementul Consulatului general al României la Berlin. Înainte de acea dată, el a reușit să propună o soluție pentru evreii care călătoreau, una care le putea salva viața: „menționarea în pașapoartele cetățenilor români evrei a unui semn convențional cunoscut de autoritățile noastre, însă ținut cât de discret posibil, dacă nu confidențial [...] fără insistarea în scris asupra rasei lor". Propunerea lui a fost acceptată.

De la 1 iulie 1941, Constantin I. Karadja și-a ocupat poziția de șef al Direcției Afaceri Consulare din cadrul Ministerului de Externe. Acela a fost momentul culminant al relațiilor dintre România și al treilea reich. Noua poziție i-a oferit posibilitatea – între 1942-1944 – de a se implica în salvarea cetățenilor evrei români din teritoriile ocupate / controlate de reich. Însă situația politică s-a degradat rapid și prin vocea vicepreședintelui Consiliului de miniștri, Mihai Antonescu, Guvernul român a declarat că „nu există interes în întoarcerea evreilor români". Reich-ul a început deportarea evreilor în lagărele de concentrare din Polonia. „Soluția finală" era pregătită.

Atitudinea regimului politic din România față de populația evreiască din țară și față de evreii români din Germania și celelalte state controlate de reich a luat o turnură decisivă către sfârșitul lui 1942 și începutul lui 1943. Mareșalui Ion Antonescu a

început să revizuiască politica privitoare la chestiunea evreiască. În tot acest timp, rapoartele despre persecutarea evreilor români au continuat să sosească din toată Europa. Constantin I. Karadja a fost implicat în toate încercările de ajutorare a lor. El a trimis o serie de rapoarte în a doua jumătate a anului 1943 și pe tot parcursul lui 1944, prin intermediul cărora le cerea autorităților române intervenția imediată pentru repatrierea evreilor români ce se aflau deja în lagărele de exterminare. Eforturile sale au făcut posibilă salvarea de la moarte a mii de evrei.

Constantin I. Karadja nu a fost singurul diplomat român care s-a angajat în această luptă nobilă. După cum arată documentele incluse în acest volum, alți diplomați români, între care Constantin Mareș, Virgil Zaborovschi, Mihail Stănescu, Alexandru Stănescu, Emil Pavelescu, Mihai Marina și mulți alții, s-au remarcat în eforturile diplomației române de a salva viețile evreilor români amenințați de măsurile antisemite naziste.

Acest volum de documente editat de doi istorici prolifici, Ottmar Trașcă și Stelian Obiziuc, este deosebit de important pentru recuperarea adevăratei istorii a României interbelice. Volumul conține multe note explicative extinse și un util Indice de nume și locuri. Postfața semnată de Dennis Deletant și lista de facsimile (inclusiv Certificatul de onoare de la Yad Vashem Jerusalem) completează valoarea acestui volum care își va dovedi utilitatea atât pentru profesori, cercetători și studenți la istorie, cât și pentru publicul general. Cu toții vor învăța mai multe despre Constantin I. Karadja și eforturile sale incredibile pentru salvarea vieților într-o perioadă întunecată a istoriei.

Dincolo de India

Indianul argumentativ[15]

Pentru cei care vor să ştie mai multe despre cultura, identitatea, istoria, tradiţiile şi remarcabilele contribuţii ale Indiei la progresul umanităţii, această carte este obligatorie. *India. Scrieri despre cultura, istoria şi identitatea indiană*, semnată de laureatul Nobel Amartya Sen, este o incursiune în cultura şi tradiţia indiană, completată în acelaşi timp de o dublă analiză, din exterior şi din interior, a elementelor care au făcut şi fac India atât de fascinantă pentru cei care trăiesc departe de farmecul ei.

„India este o ţară cu o diversitate imensă, cu năzuinţe distincte, cu vaste şi disparate convingeri, cu obiceiuri foarte deosebite şi o veritabilă sărbătoare a opiniilor. Orice încercare de a vorbi despre cultura ţării, despre istoria sau politicile ei contemporane trebuie inevitabil să implice o selecţie considerabilă", scrie Amartya Sen în Prefaţa sa (p. 11). Ca să înveţi totul despre India îţi trebuie, cu siguranţă, mai multe vieţi.

---

[15] Amartya Sen, *India. Scrieri despre cultura, istoria şi identitatea indiană,* Introducere, traducere şi Index de Mihaela Gligor, Editura Casa Cărţii de Ştiinţă, Cluj-Napoca, 2010, 457 pp., ISBN: 978-973-133-797-5. (Ediţia în limba engleză: Amartya Sen, *The Argumentative Indian. Writings on Indian Culture, History and Identity*, Penguin Books, 2005, 410 pp., ISBN: 0-141-01211-0).

Una dintre cele mai vechi şi nemaipomenite civilizaţii din câte există, India este o poveste simplă, însă foarte interesantă, dureroasă pe alocuri, mistică uneori, ciudată alteori, melodioasă şi măiestrit pictată, cu nenumăraţi zei şi oameni. India e o poveste fără de sfârşit, o lume în care simţi că te pierzi de la bun început şi în care îţi doreşti, de fapt, să rămâi pierdut. Dincolo de toate misterele sale, India este o poveste de succes. Iar prin acest volum, Amartya Sen, laureat, în 1998, al premiului Nobel pentru economie și profesor la Harvard University, ne arată de ce.

În scrierea eseurilor reunite aici Amartya Sen s-a bazat în special pe lunga istorie a tradiției argumentative în India şi a urmărit evoluția acesteia din antichitate şi până în zilele noastre, în împletirea sa cu istoria şi manifestările diferitelor forme ale religiozității într-o țară în care toleranța este esențială pentru buna conviețuire a tuturor cetățenilor ce îşi asumă o identitate comună: aceea de a fi indieni.

India, civilizația străveche ale cărei începuturi se pierd în negura istoriei, există ca națiune independentă doar din 1947. India de astăzi adăposteşte mai mult de un miliard de locuitori, care reprezintă un amestec de o mare diversitate de grupuri rasiale, religioase, etnice şi lingvistice – găseşti în India cele cinci rase majore, toate religiile importante, 26 de limbi recunoscute oficial şi folosite în administrație, peste 850 de dialecte şi o mulțime de varietăți culinare şi vestimentare. Unitatea Indiei nu este lipsită de probleme, însă datorită toleranței, comunicării şi dorinței populației de a trăi în pace şi înțelegere, cea mai mare democrație din lume a găsit o cale pentru asigurarea unui climat

de securitate. Între drepturile şi libertățile fundamentale de care se bucură cetățenii Indiei se numără dreptul la egalitate, libertatea cuvântului, libertatea conştiinței şi religiei. Şi acestea nu sunt rezultatele Independenței, ci ele sunt drepturi efective de care indienii s-au bucurat de-a lungul mileniilor.

În secolul 3 î.e.n., Ashoka, împăratul budist al Indiei, a subliniat nu doar nevoia de toleranță şi bogăția eterodoxiei, dar de asemenea a expus cele ce sunt, probabil, cele mai vechi reguli pentru conducerea dezbaterilor şi disputelor. Tezele şi reformele lui Ashoka au fost redescoperite şi continuate, două milenii mai târziu, de Akbar, unul dintre cei mai importanți împărați musulmani ai Indiei, subliniind astfel, dacă mai era nevoie, că ideile bune, toleranța şi respectul arătat omului nu țin de vreo religie anume, ci sunt rezultatul alegerilor raționale. Aşa cum Amartya Sen scrie, „apărarea de către Ashoka a discuției publice a avut ecouri în istoria ulterioară a Indiei, în [...] susținerea şi suportul date de Împăratul Akbar, după aproape 2000 de ani, pentru dialogurile între aderenții diferitelor credințe. Teza lui Akbar că *urmărirea rațiunii* mai degrabă decât *bazarea pe tradiție* este calea de a comunica problemele dificile ale armoniei sociale a inclus o celebrare puternică a dialogurilor întemeiate pe rațiune" (pp. 36-37).

Tradiția argumentativă a Indiei este deseori ignorată datorită ideii mult aclamate că India este pământul religiilor, țara credințelor lipsite de spirit critic şi a practicilor mistice necontestate. Însă chiar şi aceia care pleacă de la acest punct de vedere se văd nevoiți să recunoască supremația tradiției

argumentative indiene şi, mai ales, egalitatea tuturor cetățenilor Indiei în participarea la dialog. Sau, cum scrie Amartya Sen, „relevanța contemporană a tradiției dialogului şi a acceptării eterodoxiei este greu de exagerat. Discuțiile şi argumentele au o importanță critică pentru democrație şi rațiunile publice. Ele sunt centrale pentru practica secularismului şi pentru tratamentul nepărtinitor al aderenților diferitelor credințe religioase (incluzându-i aici şi pe cei care nu au credințe religioase). Trecând dincolo de aceste priorități structurale de bază, tradiția argumentativă, folosită cu deliberare şi îndatorire, poate fi de asemenea importantă în rezistența împotriva inegalităților sociale şi în înlăturarea sărăciei şi lipsei. Opinia este o componentă crucială a obținerii justiției sociale (p. 15)".

Însă până a ajunge la zilele noastre, la secularism, globalizare şi la rezultatele acestora, Amartya Sen ne oferă o extraordinară călătorie prin istoria şi cultura indiană. *Rāmāyana* şi *Mahābhārata*, *Vedele* şi *Upanishadele*, marele împărat Ashoka, călugării indieni ce au dus budismul în China, învățații de la Nālānda, schimburile culturale dintre India şi China, contribuțiile extraordinare din lingvistică, matematică, astronomie, ştiințe, sistemul zecimal, poezia lui Kālidāsa, înțelepciunea lui Akbar, arta mogulă, geniul lui Rabindranath Tagore, pioşenia lui Mahatma Gandhi, reprezentarea artistică a lui Satyajit Ray, sistemele calendaristice proprii, dezvoltarea economică, industria şi comerțul, influențele de toate felurile ce au venit de-a lungul vremii atât de la englezi, cât şi de la francezi sau portughezi, discuțiile despre religiile şi tradițiile Indiei, despre

contribuțiile speciale ale fiecărei comunități la frumusețea, unicitatea şi unitatea culturii indiene luate ca întreg, acestea şi multe alte discuții despre destin şi clasă, caste şi diasporă, partiție şi independență, politica națională sau cucerirea Spațiului, teste nucleare sau politici identitare, toate acestea îşi găsesc locul în paginile eseurilor ce alcătuiesc volumul. Este o călătorie amețitoare în care îți dai seama că India, cea plină de mituri şi mistere, este mult mai mult decât crezi tu că e.

Cartea oferă, în cele din urmă, o lecție de viață. Când o închizi ai suficiente motive să priveşti viitorul cu încredere şi curaj. Puterea îți vine de la un popor care a ştiut întotdeauna să-şi găsească drumul şi chiar de a întâlnit destule piedici a mers înainte şi a crezut mereu în puterea sa lăuntrică: Oamenii; milioanele şi milioanele de hinduşi, musulmani, creştini, evrei, parşi, sikhi, budişti, jaini, agnostici şi atei care, deşi despărțiți de limbă, credință, culoare sau alte deosebiri exterioare, au în comun identitatea şi mândria că aparțin, cu toții, Mamei India.

De neatins[16]

Când India a adoptat Constituția în 1950, chestiunile legate de casta celor „de neatins" au fost oficial interzise. Cu toate acestea, discriminările împotriva daliților au rămas, iar în 1955 guvernul a adoptat legislația cunoscută sub numele de Protection of Civil Rights Act (Protecția drepturilor civile), urmată de o nouă lege în 1989, numită Scheduled Castes and Scheduled Tribes Prevention of Atrocities Act. Peste 170 de milioane de oameni din India sunt considerați „de neatins", adică impuri, mai puțin decât oameni.

Hindușii cred că o persoană se naște într-una din cele patru caste bazate pe *karma* (și puritatea sângelui), în funcție de felul în care persoana și-a trăit viețile trecute. Cei născuți ca Brahmani sunt preoți și profesori; Kshatriyas sunt soldați și conducători; Vaisyas sunt comercianți; iar Sudras sunt muncitori. În cadrul celor patru caste există mii de subcaste, definite de profesie, regiune, dialect și alți factori. Cei numiți „de neatins" sunt, literalmente, excluși din toate castele. Ei sunt un al cincilea grup care este însă atât de nevrednic, încât nu se încadrează în sistemul castelor. Deși bazat pe principii

[16] Mikael Aktor and Robert Deliège (Eds.), *From Stigma to Assertion. Untouchability, Identity and Politics in Early and Modern India*, Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen, 2010, 232 pp., ISBN: 978-87-635-0775-2. Recenzie publicată inițial în limba engleză în *International Journal on Humanistic Ideology*, Vol. 4, No. 1, Spring-Summer 2011, pp. 152-154.

religioase practicate de aproximativ 1500 de ani, sistemul persistă și astăzi, atât din motive economice, cât și – mai ales – din motive religioase. Denumirile locale pentru „comunitățile de neatins" variază în diferite părți ale Indiei. Mahatma Gandhi i-a numit Harijans sau copii ai lui Dumnezeu. Acum se numesc daliți, ceea ce înseamnă oameni distruși.

Eseurile din acest volum se angajează în discuții critice asupra sistemului hindus de caste. Ele reinterpretează expresia „de neatins" din perspectivă temporală colonială și post-colonială, acoperind materiale textuale precoloniale, precum și dezbaterile actuale asupra drepturilor și identității daliților.

Editorii, Mikael Aktor, profesor de istoria religiilor la University of Southern Denmark și Robert Deliège, profesor de antropologie socială la ACLA Unité d'anthropologie culturelle et du langage, Université catholique de Louvain reunesc aici opt materiale foarte importante, ce pun problema celor „de neatins", a identității și a politicii din India timpurie și modernă.

După cum menționează Mikael Aktor în Prefața sa, „ambiția acestei colecții nu este de a cuprinde aria totală a acestui subiect vast și complicat. Mai degrabă, aceste contribuții abordează diferite aspecte, fiecare importante în felul lor, pentru o înțelegere a modului în care dalițiii au devenit ceea ce sunt". „Evoluția" acestor oameni – numiți în articolele reunite aici „de neatins" ori „daliți" – și revizuirea critică a acestei probleme constituie subiectul principal al celor opt analize ample semnate de cercetători de renume.

Urmând Introducerea lui Robert Deliège, care încearcă să răspundă la întrebarea „mai există discriminare față de daliți în India?", următoarele trei articole, semnate (în ordine) de Mikael Aktor, Eleanor Zelliot și Jocelyn Clarke analizează diferite aspecte istorice ale problemei, începând cu discuția lui Aktor asupra „Untouchability in Brahminical law books. Ritual and Economic Control", la materialul lui Zelliot despre „The Bhakti Saints", o analiză despre „primele voci despre cei de neatins", sau la soarta acelora de neatins care au influențat ritualurile religioase. Este menționat aici Ravidas, cel mai cunoscut dintre poeții daliți și sunt amintite cântecele lui, din care putem învăța că „oricine este devotat și curat se ridică deasupra castei" (p. 92).

De aici la binecunoscutul dalit modern, Dr. Ambedkar, este doar un mic pas și suntem introduși în acest subiect de articolul semnat de Jocelyn Clarke, intitulat „Untouchability and the Indian nationalist movement". Concluzia ei este importantă pentru că putem constata aici importanța educației: „cea mai mare contribuție, atât a lui Gandhi, cât și a lui Ambedkar, a fost ceea ce Freire numește *conștiințare*, educație de tipul celei care le permite cursanților să înțeleagă în mod critic propria lor situație de opresiune și să preia controlul asupra vieții lor" (pp. 114-115).

Cartea continuă cu un material despre „Dalit theology and the politics of untouchability among the Indian Christian churches", scris de Andrew Wyatt. În acest sens, el insistă asupra etniei (în lumea de azi) ca un cadru comun pentru mișcările articulate de daliți. În opinia sa, „dalit este o etichetă

care avertizează asupra desenelor progresive sau subversive și nu se încadrează cu ușurință în vocabularul tradițional respectabil al teologiei creștine indiene. Termenul este asociat cu apariția polemică a unei mișcări politice radicale "(p. 127).

„Untouchable identity and its reconstruction" este subiectul unui articol scris de Simon Charsley, care examinează mai întâi „măsura în care eticheta de neatins a fost transformată într-o identitate îmbrăcată" și apoi caută „eterogenitatea continuă a castelor implicate" (p. 148).

Volumul este completat de două studii de caz, semnate de Kathinka Frøystad, „Relegitimizing caste discrimination in Uttar Pradesh" și Marie-Caroline Saglio-Yatzimirsky, „Caste as a political tool. The case of the Carmakars of Dharavi (Mumbai)". Sărăcia și nivelul scăzut de educație sunt factori importanți de la care pornesc atât analizele (cât și conflictele descrise în ele). Ideea comună extrasă din aceste materiale este că aceste caste excluse sunt capabile să se mobilizeze și să-și urmărească propriile interese.

Chestiunea celor „de neatins" – „o problemă cheie în antropologia indiană", așa cum Robert Deliège menționează în Introducere, strâns legată de cultură, religie, istorie și politica contemporană (cele mai importante evoluții pre- și post-independență) – continuă să joace un rol important în India contemporană. În înțelegerea problemei și căutarea de soluții, volumul prezent are rolul său: reprezintă o contribuție semnificativă la înțelegerea istoriei Indiei.

Sacrul în India modernă[17]

India, cea mai mare democrație a lumii, este o țară cu un trecut incredibil și un viitor strălucit; un pământ al alegerilor, un tărâm cu mai mulți zei decât poți număra și o bucătărie minunată. Nu mai vorbim de incredibilele tradiții filosofice, religioase și culturale sau de descoperirile științifice uimitoare.

Pentru mulți, India este un subcontinent cu povești uimitoare, caracterizate prin multiculturalitate și o adevărată bătălie a ideilor. Pentru alții, India este acasă și, astfel, cel mai bun loc din întreaga lume pentru a se întâlni cu sacrul, ascuns în toate lucrurile, prezent oriunde ai privi, acel sacru care face imposibilul posibil și istoria să fie trăită din nou.

Cartea lui William Dalrymple, *Nine Lives. In Search of the Sacred in Modern India*, ne prezintă exact această imagine: India, o țară cu multe fețe și multe atitudini, dar încă o țară care, chiar acum, în mileniul al treilea, se luptă cu prejudecățile, sistemul de caste și alte chestiuni sensibile. Dar totuși, o țară incredibilă. După cum sugerează titlul, cartea conține nouă povești cu subiecte independente, dar care oferă cumva o imagine completă despre ceea ce India modernă spune și crede despre sacru, tradiție și trecutul ei.

---

[17] William Dalrymple, *Nine Lives. In Search of the Sacred in Modern India*, Bloomsbury, London, Berlin, New York, 2010, 284 pp., ISBN: 978-1-4088-0124-6. Recenzie publicată inițial în limba engleză în *International Journal on Humanistic Ideology*, Vol. 6, No. 1, Spring-Summer 2013, pp. 159-160.

Această „poveste modernă a Canterbury-ului indian", așa cum menționează autorul în Introducerea sa, ne face să ne întrebăm despre natura sacrului și să ne gândim, poate mai serios decât de obicei, la sensul vieții noastre. Povești adevărate sunt reunite aici: „The Nun's Tale", „The Dancer of Kannur", „The Daughters of Yellamma", „The Singer of Epics", „The Red Fairy", „The Monk's Tale", „The Maker of Idols", „The Lady of Twilight" și „The Song of the Blind Minstrel". Luate independent, acestea spun povestea unui personaj; însă luate ca întreg, ele spun însăși povestea Indiei.

Cele nouă personaje ale lui Dalrymple trăiesc la periferia societății care se transformă într-un ritm derutant. Acești indivizi sunt prinși de o nebunie divină pe care nu o pot explica. În unele cazuri, aceasta induce transă; unii o exprimă prin dans sau cântec; iar pe câțiva, acel curent mistic îi ajută să creeze sculpturi sau tablouri de o frumusețe excepțională.

Cu toții sunt într-o căutare spirituală, făcând sacrificii incredibile, pierzându-și identitățile, în căutarea unei mântuiri care poate rămâne evazivă. Avem o călugăriță jain care renunță la mâncare și decide să se înfometeze până la moarte, incapabilă să suporte moartea unei alte călugărițe care îi devenise prietenă. Avem un dalit, care este și gardian într-o pușcărie, tratat ca un sub-om de aceiași brahmani care totuși îi vor atinge picioarele două luni pe an când dansează precum un zeu, interpretând dansul ritual Theyyam. Avem un călugăr budist care a renunțat la jurămintele sale pentru a-și apăra credința împotriva chinezilor, în Tibet. Avem, de asemenea, un

cântăreț baul care călătorește peste tot și își face cunoscut mesajul. Sau un creator de idoli, sau un cântăreț al imnurilor sacre. Toți aceștia sunt oameni extraordinari și religiile de care aparțin sunt adesea colective. Cu toate acestea, personajele lui Dalrymple caută mântuirea / eliberarea individuală.

Cele nouă vieți portretizate de Dalrymple sunt diferite, Introducerea sa trasând foarte puține puncte comune între ele. Multe aparțin de sau și-au găsit refugiul într-o lume a extremelor mistice.

Dincolo de excelenta scriere, în toate aceste povești William Dalrymple folosește elemente ale istoriei, antropologiei și istoriei religiilor și intră, astfel, în inima unei națiuni sfâșiate între atacul neobosit al modernității și continuitatea tradițiilor antice. Cartea include un glosar cuprinzător de termeni, o bibliografie și un index, ceea ce o face o resursă excelentă.

Politici identitare în India și Europa[18]

Politicile identitare se referă de obicei la argumente politice care se concentrează pe interesul propriu și perspectivele minorităților sociale sau pe grupuri de interese sociale auto-identificate. Nu toți membrii unui grup oarecare sunt neapărat implicați în politica identitară.

Pe de altă parte, politicile de recunoaștere – în special politicile de diferență – au un potențial de conflict politic, deoarece se axează mai puțin în jurul preferințelor și mai mult în jurul problemelor de identitate, în special în ceea ce privește forma identităților, cine contribuie la conturarea și la felul în care sentimentul de identitate al unei persoane și al grupului poate fi încălcat sau rănit. Politica diferențelor evidențiază rolul și mândria grupurilor în conturarea identităților politice.

Numeroase volume pe această temă au apărut în ultimul deceniu și multe din ele consideră politicile identitare „în numele emancipării grupurilor dezavantajate, în special în ceea ce privește sexul, rasa, clasa, etnia sau religia", așa cum o face și volumul lui Michael Dusche.

Identity Politics in India and Europe examinează concepțiile actuale despre Est și Vest prin intermediul mărturiilor unor

[18] Michael Dusche, *Identity Politics in India and Europe*, SAGE, New Delhi, 2010, 375 pp., ISBN: 978-81-321-0304-2. Recenzie publicată inițial în limba engleză în *International Journal on Humanistic Ideology*, Vol. 2, No. 2, Autumn-Winter 2009, pp. 171-178.

cercetători din India. Este un volum foarte important atât pentru că analizează ambele lumi, Estul și Vestul, și încearcă să ofere nu doar o comparație între ceea ce cele două identități politice înseamnă una pentru cealaltă, cât și pentru că extinde analizele la diferite arii, de la cultură la limbaj, considerate căi pentru o mai bună înțelegere a identității și diferențelor.

Mai mult decât atât, Michael Dusche are pregătirea necesară pentru a putea face o astfel de comparație. El are un doctorat în filosofie și relații internaționale, obținut la University of Frankfurt și este în prezent asociat la Jawaharlal Nehru Institute of Advanced Study, Jawaharlal Nehru University din New Delhi. Dincolo de excelenta pregătire în domeniu, Michael Dusche este autorul mai multor studii pe acest subiect, prezentate la conferințe internaționale sau incluse în volume colective, publicate în India și Europa.

Identitatea națională – ca mod de identificare a unei comunități unice și distincte – primește recunoaștere instituțională și susținere din partea fiecărui stat, ca de altfel și din partea organismelor internaționale legale. Prima parte a volumului lui Michael Dusche revizuiește istoria percepțiilor dintre Europa creștină și lumea așa numit musulmană, începând din secolul al VII-lea, când ambele erau pe cale să apară din Imperiul roman fărâmițat.

„Portretizarea musulmanului, a *celuilalt*, atât în India, cât și în Europa, se bazează pe stereotipuri vechi, a căror genealogie poate fi urmărită până la întâlnirile timpurii dintre lumea emergentă a creștinătății latine din Europa și lumea în

expansiune a islamului". Cartea începe de aici. Analiza principală cade asupra originii percepțiilor asupra musulmanilor văzuți ca amenințare.

Menționând cartea lui Edward Said, *Orientalism*, Michael Dusche pune întrebarea corectă: „În lumina evidențelor empirice, ne putem permite să vorbim despre Europa și lumea musulmană după Said?" (p. 9), și tot el oferă răspunsul potrivit: „Ambele civilizații împărtășesc puncte de referință și origini comune în antichitatea târzie și ambele categorii permit o diferențiere suplimentară. […] Ambele civilizații sunt marcate de faptul că au o singură limbă de învățământ, arabă, respectiv latină, și un univers comun de referință, de simboluri și narațiuni religioase" (p. 9).

Orient și Occident, Est și Vest, sau chiar dihotomia dintre „noi" și „ei" sunt perechi de termeni ce oferă înțeles specific. Primele întâlniri dintre creștini și musulmani, procesele de acceptare a identităților și diferențelor dintre „*populus Romanus*" și „*barbari*", la fel ca cele dintre catolicism și islam, sunt atent prezentate în prima secțiune a volumului.

Din multe puncte de vedere găsim același model: „creștinismul și islamul nu sunt decât două variante ale aceleiași teme, care este *adevărata devoțiune*" (p. 19). Însă această unitate fragilă va fi în curând distrusă și diferențele dintre creștinism și islam vor fi evidente. O nouă etapă începe odată cu apariția civilizației latino-medievale în Occident și cu cuceririle și incursiunile musulmanilor în teritorii care sunt considerate astăzi parte a Europei (p. 23).

Capitolul „Islam in Western Europe: Al-Andalus" analizează disputele între creștini, evrei și musulmani, cele care s-au încheiat cu Cruciadele și au distrus toate regulile și limitele dintre ceea ce era permis și interzis. Cruciații au încălcat toate standardele acceptabile de proprietate, în moduri de neconceput pentru localnici, indiferent dacă erau musulmani, creștini sau evrei (p. 39).

Cu toate acestea, din ce în ce mai mult, o nouă civilizație a preluat din interior lumea care se întindea peste imperiile coloniale europene: cea a modernității. A doua parte a cărții este dedicată unei caracterizări a civilizației respective din punct de vedere teoretic și unei analize a imixtiunii sale cu cadre de referință mai vechi. Actorii moderni câștigă legitimitate și orientare de la tiparele și normele comportamentale furnizate de cadrul cultural de referință, care determină, de asemenea, ceea ce trebuie luat drept caracterul real al lumii, lucruri care există și care nu există, ceea ce trebuie luat în calcul cu termenii de legi naturale, condiții sociale ș.a. (p. 51).

Analizând „cultura și politica în politica modernă", autorul începe cu sociologia lui John W. Meyer și cu opinia lui Amartya Sen despre „vest și anti-vest" și consideră că dezbaterile în jurul „științei vestice" versus „spiritualității estice"; „valorile vestice" versus „valorile asiatice"; „concepțiile vestice despre drepturile omului" versus „drepturile omului în Islam" arată, toate, înspre același fenomen: o fixație excesivă a vestului și, în consecință, o tendință de a defini în mod reactiv identitatea post-colonială a cuiva ca fiind „anti-vest" (p. 52).

Nu putem face o distincție exactă între ceea ce este pur vestic și ceea ce este pur estic. „Nimeni nu poate nega utilitatea conceptelor trigonometrice de sinus și cosinus sau sistemul numerar zecimal și numărul zero din matematică, deși toate acestea au origine indiană", după cum nu putem nega conceptele vestice de „libertate individuală, democrație și progres" și faptul că noi, oamenii, avem nevoie de toate acestea.

Cât despre identitate, conceptul este folosit nu doar cu referire la politică și credințele religioase, ci și în limbaj sau cultură. Având în vedere că limba este cea mai sofisticată unealtă prin care putem exprima ceea ce suntem și că limba trebuie să se bazeze pe modele și interacțiuni comunicative acceptate, reprezentarea simbolică a identității noastre are nevoie de limbă (p. 84).

Ca fenomen social, limba este mediul prin intermediul căruia indivizii își exprimă gândurile și reacționează în diferite circumstanțe și astfel are un rol foarte important. Identitatea unui grup de oameni poate fi exprimată prin limba pe care o vorbesc. În ceea ce privește cultura, sfera sa „este definită prin referința la simboluri, metafore sau acțiuni simbolice cu un înțeles caracteristic" (p. 90). Astfel, *identitatea* poate fi văzută ca o sumă a identităților lingvistice, culturale, religioase și/sau politice, toate regăsindu-se în aceeași persoană sau grup de persoane. *Identitatea* este cea care face diferența dintre „noi" și „ei".

Întorcându-ne la *identitatea politică*, tema principală a cărții lui Michael Dusche, avem aici o comparație între ceea ce identitatea politică înseamnă în Europa și India. Pentru Europa,

„discursurile despre identitate […] își au originea în etno-naționalismul european al secolului 19. După ce revoluțiile democratice de la finele secolului 18 și începutul secolului 19 au eșuat […] europenii s-au întors la identitatea națională ca surogat pentru politică" (p. 104). Europa avea, la fel cum are și acum, o „identitate religioasă" și orice discuție despre alte credințe religioase era de neconceput. În același fel, „India, ca o uniune politică", face referiri la „moștenirea sa religioasă" (p. 108).

Relația complexă dintre religie și politică este subiectul celei de-a treia părți a volumului lui Michael Dusche. Autorul investighează provocările ce au stat la baza actelor normative din India și Europa.

Pentru o mai bună înțelegere, Dusche include 20 de interviuri cu oameni de știință și profesori de istorie, sociologie, științe politice sau filosofie din India. Acestea au subiecte diferite, de la drepturile femeilor la independența politică, de la intoleranță și multiculturalism la politica de dreapta în Bengal sau lumea Bollywood; toate arătând diferențele dintre hinduși și musulmani, având religia ca punct final sau concluzie. Toate aceste interviuri arată individualitățile culturii indiene și rolul tradițiilor în lumea globalizată.

Prin tot ceea ce conține, *Identity Politics in India and Europe,* cartea semnată de Michael Dusche, este de un real interes pentru cercetătorii din domeniul științelor sociale, dar și pentru istorici, filosofi sau teologi, situându-se la granița dintre istoria ideilor, istorie transnațională, relații politice și culturale.

Despre orientalism[19]

Începând cu anul 1978, când Edward Said a publicat faimoasa sa lucrare *Orientalism*, acest subiect a început să fie interesant pentru foarte mulți cercetători, mai ales pentru cei atrași de limbile Orientului și moștenirile sale politice, religioase și economice.

Între aparițiile recente asupra orientalismului este și volumul editat de Ziad Elmarsafy, Anna Bernard și David Attwell: *Debating Orientalism*, publicat la Palgrave Macmillan în 2013. Conceput, așa cum spune și titlul, pentru a dezbate subiectul unei cărți anume – i.e. *Orientalism*, de Edward Said – această colecție cuprinde 12 studii semnate de tineri cercetători care au descoperit, fiecare în manieră proprie, acest subiect.

După cum ne spun editorii în Introducere, „pentru mulți, această operă fundamentală, *Orientalism*, este o piatră de temelie, un text fundamental în câmpul studiilor postcoloniale și o carte ce continuă să influențeze dezbaterile în studii literare și culturale, studii legate de Orientul apropiat, antropologie, istoria artei, istorie și politică" (p. 1).

---

[19] Ziad Elmarsafy, Anna Bernard and David Attwell (Eds.), *Debating Orientalism*, Palgrave Macmillan, London & New York, 2013, 268 pp., ISBN: 978-0-230-30352-2. Recenzie publicată inițial în limba engleză în *International Journal on Humanistic Ideology*, Vol. 6, No. 1, Spring-Summer 2013, pp. 157-158.

Subiectele articolelor reunite în acest volum ne oferă oportunitatea de a redescoperi actualitatea temei, *orientalism*, și multiplele feluri în care aceasta este înțeleasă și asumată.

De la „Orientalism's Contribution to World History and Middle Eastern History 35 Years Later", un articol semnat de Peter Gran, la „Orienting America: Sanskrit and Modern Scholarship in the United States, 1836-94", o foarte interesantă analiză semnată de Mishka Sinha, la „Re-Arabizing the De-Arabized: The Mista´aravim Unit of the Palmach", de Yonatan Mendel sau „Cannibalizing Iraq: Topos of a New Orientalism", de Moneera Al-Ghadeer, primul set de articole oferă interpretări noi asupra subiectului.

„Confessions of a Dangerous (Arab) Mind", scris de Andrea Teti, ne introduce în lumea discursului confesional. După cum spune autorul, „una din funcțiile discursului confesional este aplicarea disciplinei […]. În discursul confesional, discriminarea calitativă dintre normal și patologic și dintre Eu și Celălalt este centrată pe legitimizarea intervenției disciplinare asupra Celuilalt" (p. 143).

„The 'War of Terror' and the Backlash against Orientalism" este subiectul unei analize semnate de Robert Spencer. Argumentele lui Said sunt luate ca punct de plecare pentru o abordare modernă, mai ales „în contextul atacurilor teroriste din 2001" (p. 156). Crizele din Orientul Apropiat sunt și ele avute în vedere; de asemenea presupozițiile, teoriile și scrierile despre studiile anterioare asupra acestui subiect.

Orientalismul lui Said este folosit și pentru scrierea materialului despre „Lessons for Literary Criticism": „dacă *Orientalism* a influențat mult dincolo de disciplina literaturii comparate, care era tema predilectă a lui Said, s-a datorat faptului că focusul cercetării a trecut cu mult peste literatură" (p. 223, Nicholas Harrison).

Dincolo de științe umaniste și socio-politice, cartea lui Said a deschis acest trend. Această „corporație ce are de-a face cu Orientul", după cum Said a definit-o, oferă chiar și azi punctul de începere pentru cercetările multor tineri și le oferă o altă perspectivă asupra Orientului. Luând cartea lui Said ca model și subiect de cercetare academică, *Debating Orientalism* caută să considere implicarea cărții lui Said și să îi înțeleagă valoarea și efectele politice asupra cercetării angajate.

Cartea se încheie cu o extinsă listă bibliografică și un Index, ambele utile pentru cercetătorii interesați subiectul special al orientalismului. Autorii studiilor reunite aici au cu toții cariere academice independente de subiectul avut în vedere aici și sunt specialiști în diferite domenii de cercetare fundamentală. În volumul acesta își aduc cu toții aportul la o nouă reinterpretare a orientalismului.

Drumurile mătăsii[20]

Peter Frankopan este cercetător la Worcester College și director al Centre for Byzantine Research de la Oxford University. Interesele sale l-au purtat prin istorie. Poveștile lui vorbesc despre oameni, bunuri, idei, religii, evenimente culturale și politice care au schimbat lumea. El a urmat celebrul drum al mătăsii, din antichitate și până în zilele noastre, iar rezultatele sunt absolut remarcabile. Întreaga istorie a fost reinterpretată în această carte și tendințele moderne ale timpurilor noastre s-au dovedit a fi urmașele unor modele de schimb economic sau cultural practicate de secole.

După cum istoricul William Dalrymple nota în recenzia sa publicată la 6 noiembrie 2015, în *Guardian*, „aceasta [Peter Frankopan, *The Silk Roads. A New History of the World*] este o istorie la scară mare, cu o ambiție rară […]. Aceasta este o carte remarcabilă, din mai multe puncte de vedere". Să vedem care sunt acestea.

---

[20] Peter Frankopan, *The Silk Roads. A New History of the World*, Bloomsbury, London, 2015, 656 pp., ISBN: 978-1-4088-3997-3. Recenzie publicată inițial în limba engleză în *Journal of Ancient History and Archaeology*, vol. 5, no. 3, 2018, pp. 82-83. Ediția în limba română a volumului a apărut în 2019: Peter Frankopan, *Drumurile mătăsii. O nouă istorie a lumii*, Traducere de Smaranda Câmpeanu, Smaranda Nistor și Bogdan Perdivară, Editura Trei, București, 704 pp., ISBN: 978-606-400-549-6. În materialul de față, numerele de pagină pentru fragmentele citate se referă la ediția în limba engleză, iar traducerea îmi aparține.

Expresia „drumul mătăsii” este una relativ nouă. Ea a fost introdusă în 1877 de Ferdinand von Richthofen, un geograf german, după cum scrie Peter Frankopan în cartea sa. Însă rutele dintre Est (India și China antică, în particular) și Marea Mediterană au fost foarte aglomerate cu mult înainte ca această rută istorică să fie documentată. „Drumurile mătăsii” au o minunată istorie a lor, cu legende incredibile și povești despre bravii războinici; zei puternici care, în timpurile străvechi, trăiau printre oameni; femei de o frumusețe nemaipomenită și bunuri extraordinare; idei remarcabile care au schimbat lumea. Chiar și „buricul pământului” a fost (și încă este, din punct de vedere cultural) localizat undeva pe drumul mătăsii. Frankopan mărturisește că a fost uimit să afle că „o importantă hartă medievală menționează ca centru al lumii un oraș numit Balasghun, de care nu am auzit niciodată” (Prefață, p. xiv).

Multe lucruri despre timpurile străvechi erau deja cunoscute istoricilor și cercetătorilor, însă Peter Frankopan a avut inspirația să caute mai adânc în arhive și să citeze multe texte necunoscute pentru a-și susține opiniile. Notele explicative pe care le oferă cu privire la ce a însemnat drumul mătăsii în antichitate, spre exemplu, arată înalta sa erudiție.

Citind cartea învățăm că drumul mătăsii era numit și „drumul credințelor”, „drumul revoluției”, „drumul spre rai”, „drumul aurului”, „drumul spre război” sau „drumul rivalilor”. Acestea – și multe altele – sunt, de fapt, subiectele capitolelor cărții lui Peter Frankopan. Fiecare poveste o completează pe cealaltă astfel încât istoria trece dincolo de

rigoarea științifică, deoarece Frankopan are un talent aparte și scrierea sa se adresează toturor celor care doresc să urmărească istoria ideilor din antichitate și până azi.

Încă de la început, Peter Frankopan explică: „au existat motive temeinice pentru care culturile, orașele și comunitățile care au locuit de-a lungul drumului mătăsii erau dezvoltate și avansate: în timp ce schimbau idei, oamenii învățau și împrumutau unii de la alții, astfel încât au făcut progrese importante în filosofie, stiințe, limbi și religie. Progresul a fost esențial" (Prefață, p. xviii).

Din punct de vedere istoric, drumul mătăsii a fost, încă din antichitate, o rețea de drumuri – și culturi, și credințe, și comunități, și limbi – și nu o singură cale de acces. Centrul geografic al acestui spațiu a fost zona cuprinsă între Asia centrală, munții Caucaz, China și Orientul apropiat. Aceste teritorii s-au întâlnit, au schimbat bunuri și idei. Peter Frankopan are un bun motiv să promoveze acum drumul mătăsii, mai ales că în timpurile noastre, trăind într-o societate globalizată, de multe ori tindem să fim ignoranți cu privire la trecutul nostru și la elementele comune. Volumul lui Peter Frankopan ne amintește că lucrurile noi sunt, de fapt, mai vechi decât credem.

Momente iconice despre cele mai extraordinare întâmplări ce au avut loc pe drumul mătăsii sunt redate aici. Frankopan menționează posibilitatea ca epopeea indiană *Mahābhārata* să fi influențat *Iliada* și/sau vice-versa. Poveștile despre împăratul indian din secolul 3 î.e.n., Ashoka cel mare, a cărui viață a fost

transformată de Buddha; sau despre nobilul chinez ce a fost înhumat (în secolul 6 e.n.) cu un sceptru din argint ce avea încrustrat o scenă din războiul troian; sau despre piesa de îmbrăcăminte chinezească „de o valoare inestimabilă" (mătasea) ce acoperea Ka'aba la începutul secolului al 12-lea; detalii despre invaziile mongole din 1259-1260 sau importantele realizări strategice sau socio-economice ale olandezilor, portughezilor, spaniolilor, britanicilor și americanilor sunt date importante care vorbesc despre istoria drumului mătăsii. De-a lungul secolelor, mătasea a fost nu doar un obiect de lux, ci și monedă internațională. Și a schimbat, într-un fel sau altul, viețile tuturor.

Și continuă să o facă și azi, când drumul mătăsii are o puternică influență politică în regiune. Actorii sunt diferiți acum – Iran, Israel, USA, Rusia, India și China, în locul armatelor lui Alexandru cel Mare sau trupelor lui Genghis Han sau a mamelucilor ce au condus Egiptul – și majoritatea încearcă să asigure și să mențină pacea fragilă din zonă, luptând cu talibanii sau încercând să pună capăt războiului din Siria.

Problema delicată a conductelor petroliere moderne sau a caselor de modă vestice (precum Louis Vuitton și Prada), care sunt acum prezente peste tot în lume, sunt de asemenea analizate în carte. Timpurile s-au schimbat, însă noua lume globalizată este mai interesată ca oricând înainte de drumul mătăsii. Regiunea care în antichitate ocupa scena principală a istoriei este din nou în centrul atenției și domină cultura și politica globală.

Peter Frankopan a reușit să reinterpreteze trecutul și să ofere o abordare mătăsoasă a prezentului. Așa cum William Dalrymple nota în recenzia sa din *Guardian*, „Frankopan marșează prin secole și își ascunde erudiția într-o serie de anecdote minunate care au însă o incredibilă susținere științifică și culturală".

Cartea este o prezentare extraordinară a istoriei lumii. Aspectele culturale, politice, religioase, sociale și intelectuale sunt excelent descrise. Bibliografia și notele explicative, și la fel de bine și Indicele sau hărțile incluse, sunt foarte utile pentru studenți, cercetători sau simpli cititori care cu siguranță vor învăța ceva nou din această carte.

The Silk Roads. A New History of the World, scrisă admirabil de Peter Frankopan, acoperă câteva continente și secole. Istoria lumii nu a fost niciodată înainte atât de carismatică.

Încarnări[21]

De cele mai multe ori, istoria Indiei este o enumerare de lupte, revolte, dinastii, religii, caste și influențe. Nu sunt invocați prea mulți indivizi când istoria Indiei este prezentată lumii. Însă aceștia – figuri importante, de la regi, la poeți, preoți, femei nemaipomenite, reformatori sociali sau luptători pentru libertate – au făcut India atât de mare. „*Incarnations* este un experiment ce scoate din negura istoriei povestea Indiei prin intermediul a 50 de vieți remarcabile" (p. xi).

Sunil Khilnani este profesor și director al India Institute de la King's College London. În această carte minunată el ne oferă un tur de forță prin 2500 ani ai istoriei Indiei în 50 de capitole. Fiecare este o schiță biografică a unei importante personalități din politica, arta, cultura sau economia Indiei, de la Buddha până la Dhirubhai Ambani, fiul unui profesor care a pus bazele celei mai mari și mai de succes companii indiene. Între aceste figuri sunt giganți precum Mahatma Gandhi, despre care marea majoritate a oamenilor știu câte ceva, sau artiști precum Amrita Sher-Gil, care a cunoscut succesul datorită picturilor sale despre viața de zi cu zi în India.

---

[21] Sunil Khilnani, *Incarnations. A History of India in 50 Lives*, Penguin Books, 2017, 500 pp., ISBN: 978-0-141-98143-7. Recenzie publicată inițial în limba engleză în *Romanian Journal of Indian Studies*, no. 1, 2017, ISSN: 2601-064X, Cluj University Press, pp. 99-103.

Sunil Khilnani și-a petrecut o mare parte a carierei sale studiind cultura indiană. Este, de asemenea, autorul volumului *The Idea of India*, apărut în 1997. În *Incarnations*, Khilnani se bazează pe cercetările sale, dar și pe numeroase alte surse. Cartea urmează o serie de materiale difuzate la BBC Radio, de asemenea realizate de Sunil Khilnani.

Scriitura este foarte simplă și ușor de urmărit. Fiecare capitol pare o poveste. Fiecare capitol e scris cu pasiune și având o solidă documentare.

Volumul începe cu povestea lui Buddha, care „a creat o filosofie spirituală care pe bună dreptate a fost numită unul din punctele de cotitură ale civilizației" (p. 2). Asftel, „poveștii lui Buddha i s-a dat întâietate în pictură și sculptură" (p. 3). De-a lungul vremii, Buddha a inspirat împărați (precum Ashoka, care a condus unul din cele mai extinse imperii ale Indiei antice) și lideri (precum B.R. Ambedkar, architectul primei Constituții a Indiei după 1947 și unul dintre cei mai prolifici lideri daliți), iar moștenirea sa continuă și azi.

Alte povești la fel de surprinzătoare urmează: povestea lui Mahavira – care este foarte important pentru tradiția jaină – un soldat al nonviolenței din secolul 5 î.e.n., luat ca exemplu de însuși Mahatma Gandhi; povestea lui Panini, faimosul creator al celui mai complet sistem lingvistic din întreaga istorie, care a trăit în cel de-al 4-lea secol î.e.n. Lucrarea sa cea mai importantă a fost *Ashtadhyayi*, o carte care „a făcut din sanscrită *lingua franca* a lumii asiatice pentru mai mult de o mie de ani" (p. 16). „Panini a luat, păstrat și transmis mai departe limba sanscrită,

limba Vedelor. Transmisă prin memorare și recitare, sunetele și ritmurile acestei limbi sacre redau adevăruri eterne despre univers. [...] Panini a dorit să afle cum funcționează exact această limbă sacră" (p. 17). Și moștenirea sa continuă și azi. Cuvântul sanscrit folosit pentru a descrie munca lui Panini este *vyakarana*, tradus adesea prin „gramatică". „În lingvistica modernă, sistemul lui Panini este cunoscut ca gramatica generativă. Termenul a fost introdus către sfârșitul anilor 1950, când cercetătorii asupra limbii și-au dat seama ce făcea Panini și pandiții vechii Indii acum 2500 de ani" (p. 19).

Kautilya, din primul secol al erei noastre; Ashoka, marele împărat al dinastiei Maurya; Charaka, despre care se spune în India că este „tatăl medicinei"; Aryabhata, matematician și astronom; Adi Shankara, filosoful ce a transformat practicile și credințele hinduse și mulți alții sunt analizați de Sunil Khilnani.

O serie de poeți, între care Basava (din secolul 12 î.e.n.), Amir Khusrau, Mirabai, poet mistic al dragostei spirituale, sau poetul din secolul 15 e.n., Kabir, venerat în nordul Indiei își dau întâlnire în paginile cărții lui Khilnani și ne vorbesc despre felul în care poezia a contribuit la cultura indiană.

„Religiile indiene își iubesc eroii" (p. 95), scrie Sunil Khilnani. Primul care-și spune povestea este Guru Nanak, fondator, în secolul 15 e.n., al religiei Sikh. „Nanak, precum Kabir, a crezut într-un Dumnezeu universal care era *nirankar*, fără formă. Această divinitate nu putea fi descoperită și astfel trăia, ca o voce interioară, în interiorul fiecăruia" (pp. 97-98).

Akbar, marele împărat mogul, este una dintre cele mai admirate figuri ale lumii. El are un loc important în islam. „A devenit icoana vie a secularismului și liberalilor moderni. [...] El face parte dintr-o genealogie indiană ce susținea toleranța și diversitatea" (p. 117).

Sunil Khilnani menționează, desigur, și figurile sacre ale Indiei, personalități care nu mai au nevoie de nicio prezentare: Rabindranath Tagore, poetul, muzicianul, pedagogul, primul laureat Nobel al Asiei; Mahatma Gandhi, sufletul pur care a luptat pentru India întreaga sa viață; Swami Vivekananda, călugărul care i-a învățat pe vestici despre esența hinduismului; Satyajit Ray, regizorul laureat cu Oscar sau Raj Kapoor, cel mai cunoscut star al cinematografului indian; Srinivasa Ramanujan, matematicianul de geniu care a cunoscut infinitul.

Khilnani a menționat, de asemenea, și câteva figuri de non-indieni, oameni care au venit în India, au îndrăgit-o și au contribuit semnificativ la cultura indiană. Între aceștia, William Jones, cel care a produs „o revoluție în cunoașterea limbii și istoriei Indiei" (p. 153). Jones a fost fondatorul celebrei *The Asiatic Society of Bengal*, din Calcutta, instituție care păstrează vie, chiar și astăzi, spiritul și moștenirea lui. După cum scrie Khilnani, „nimic nu a bucurat vestul atât de mult ca traducerea lui Jones a celebrei *Shakuntala*, scrisă de Kālidāsa, una din nestematele literaturii sanscrite antice" (p. 158).

Călătorind de-a lungul și de-a latul Indiei în căutarea poveștilor reunite aici, Sunil Khilnani a învățat extraordinar de multe despre cultura din mijlocul căreia s-a ridicat. El ne-a

oferit portretele unor oameni remarcabili: împărați, luptători, filosofi, artiști, poeți, antreprenori. Multe dintre aceste figuri istorice sunt foarte cunoscute. Unele au fost uitate. Însă toate, așa cum ne spune Khilnani, sunt extraordinar de relevante astăzi. Volumul *Incarnations* este o extraordinară introducere în mozaicul de culturi al Indiei.

Rabindranath Tagore[22]

Pentru mulți, Rabindranath Tagore este un poet remarcabil. Însă în același timp, Tagore este un scriitor extraordinar și un compozitor talentat. *Gitanjali*, cartea de poeme pentru care a primit în 1913 Premiul Nobel pentru literatură a fost, de fapt, o colecție de cântece. Chiar și azi, mai ales în Bengal, *Rabindrasangeet* – cântecele lui Tagore – sunt cântate și transmise generațiilor viitoare. Mai mult, Rabindranath Tagore a dat imnurile naționale a două țări – *Jana Gana Mana*, imnul Indiei, și *Amar Shonar Bangla*, imnul Bangladeshului.

În timpul vieții sale, Rabindranath Tagore a fost cunoscut în special pentru cântecele sale. „Dacă nu-și vor aminti de mine pentru altceva, cu siguranță își vor aminti de cântecele mele", spunea el. Însă astăzi, în special în afara Bengalului, muzica lui rămâne necunoscută, iar cântecele sale sunt abia înțelese. Cartea de față, scrisă de Dr. Reba Som, cântăreață de *Rabindrasangeet*, istoric important al Indiei de azi și în prezent Director al *Rabindranath Tagore Centre*, ICCR Kolkata, ne aduce, tuturor celor care îl iubim pe Tagore și universul său, o nouă interpretare. Biografia scrisă de Reba Som trasează, cronologic,

[22] Reba Som, *Rabindranath Tagore. The Singer and His Song*, Viking, Penguin Books India, 2009, 291 pp., ISBN: 9780670082483. Recenzie publicată inițial în limba engleză în *International Journal on Humanistic Ideology*, Vol. 3, No. 2, Autumn-Winter 2010, pp. 176-179.

călătoria muzicală a Poetului și include traducerea unora dintre cele mai frumoase cântece ale sale.

Aproape toate evenimentele vieții lui Tagore au fost transpuse în cântece. Cartea scrisă de Reba Som analizează viața lui Tagore, așa cum a fost exprimată prin muzică, începând cu momentele prime ale existenței lui, momentul *Gitanjali* și faima de care s-a bucurat după câștigarea Premiului Nobel, „ieșirea în lume" și fondarea Universității Visva Bharati, până la „melodia de seară: Victoria Ocampo" și tristețea copleșitoare a ultimilor ani.

Pentru început, trebuie să spunem că muzica lui Rabindranath Tagore a adăugat o nouă și impresionantă dimensiune conceputului de muzică în India, în general, și în Bengal, în special. În zilele noastre, *Rabindrasangeet* sunt comori culturale ale bengalezilor, inclusiv ale celor ce trăiesc în Bangladesh. Aceste cântece sunt rezultatul a secole de schimbări culturale și literare în cadrul comunității bengaleze. Tagore le-a dat o voce și i-a pus pe harta universală a culturii.

Prin această carte, poetul și cântecele sale vin în fața noastră și ne învață despre dragoste: dragostea față de oameni, natură, Dumnezeu și orice alt aspect al vieții de zi cu zi. Astfel, cântecele lui Rabindranath Tagore devin companion în momentele diferite ale vieții.

Cartea se deschide cu „Early Beginnings", câteva detalii despre familia lui Rabindranath și interesul său timpuriu pentru muzică și artă și continuă cu un întreg capitol dedicat muzicii în familie, „Music in the Family", din care aflăm că, în

copilărie „Rabindranath a fost expus tuturor influențelor muzicale" și că „dintre stilurile clasice, el s-a simțit cel mai mult atras de stilul *dhrupad*[23], pe care mai târziu l-a adoptat în compunerea cântecelor sale" (p. 15). „Reamintindu-și primii săi ani, Tagore scria cum în fiecare zi și în fiecare oră melodia se revărsa ca o cascadă peste familia lui" (p. 17).

El a învățat nu doar de la muzicieni faimoși, invitați de familie la Jorasanko, dar și de la prietenii tatălui său sau de la oamenii simpli. Primele sale compoziții au fost spontane. Într-o zi, aflându-se într-o altă cameră, l-a auzit pe fratele său citind o poveste despre o femeie Rajput care a intrat în focul sacrificial, ca *Sati*. La doar 14 ani, „i-a surprins pe toți compunând, de îndată, un cântec care începea cu: *arzi, arzi, foc de sacrificiu, de două ori, de două ori*! E posibil ca aceasta să fi fost prima compoziție a lui Rabindranath" (p. 21).

Este bine cunoscut că pentru mai mulți ani muza lui a fost Kadambari Devi, soția fratelui său Jyotirindranath. „Eram partenerul ei în literatură", a scris Rabindranath la mulți ani după moartea ei tragică și misterioasă, la doar patru luni după nunta sa. Chiar dacă foarte mult din ceea ce Tagore a trăit a fost reprezentat în cântecele sale, elementul distinct al operei muzicale a lui Tagore constă în echilibrul aproape perfect între versurile evocatoare, melodia potrivită și structura ritmică de care este legată fiecare melodie.

Din septembrie 1878 până în februarie 1880, Tagore a locuit în Anglia. L-au fermecat melodiile englezești și irlandeze, și „le-

[23] Tradiția *Dhrupad,* cea mai veche tradiție.

a cântat cu o voce de tenor care a fost mult apreciată" (p. 29). Întors în India, a început să scrie versuri libere și a încercat diferite stiluri, compunând, până la moartea sa survenită în 1941, la 80 de ani, aproape 2500 de cântece.

Reba Som a studiat în detaliu influențele melodice din cântecele sale. Ea a arătat că toate compozițiile lui Tagore au surse variate, acoperind o varietate de teme, inclusiv muzica clasică hindustani sau muzica clasică occidentală, tradițiile populare indiene și occidentale, de asemenea. Poate din acest motiv e imposibil să plasăm într-o categorie anume muzica lui Rabindranath Tagore.

Cu toate că majoritatea operei literare a lui Tagore este disponibilă în traduceri, pentru cei care nu înțeleg limba bengali niciun studiu asupra muzicii sale nu a fost încă publicat în limba engleză. Până acum, deoarece excelenta carte semnată de Reba Som umple acest gol. „Pentru a-i aprecia cântecele este esențial să înțelegem contextul muzicii sale", scrie ea. În cei aproape patru ani în care a căutat detalii pentru a putea scrie acest volum, Reba Som a descoperit că rutina fiecărei zile are o la fel de mare inspirație și azi, precum a avut în vremea lui Tagore.

Rabindranath Tagore nu a creat doar melodii memorabile. Reba Som subliniază în cartea sa că poemele lui Tagore trebuie să fie înțelese în special de către cei din afara spațiului cultural al Bengalului. În acest sens, ea a tradus 60 de cântece pentru cartea ei. „În străinătate, înainte de a interpreta un cântec, încercam să îl traduc, în stil liber, pentru audiență", scrie ea.

„Când am văzut că oamenii apreciază asta, m-am decis să păstrez acest stil liber și în scrierile mele”. Cartea este acompaniată de 60 cântece traduse de Reba Som și de asemenea de un CD cu 45 cântece, în interpretarea ei. Fotografii și picturi sugestive completează volumul și sunt deosebit de importante pentru înțelegerea lui Tagore ca muzician. Aceasta face din volumul de față o introducere completă în *Rabindrasangeet*.

Scopul cărții scrise de Reba Som este să arate că muzica este, de fapt, cheia pentru înțelegerea operei lui Tagore. Totul în viața lui a fost influențat de muzică. Citind această carte îl vedem nu doar pe omul Rabindranath Tagore, ci și pe creatorul de geniu și incredibila sa putere creatoare.

Mahatma Gandhi[24]

„Mohandas Karamchad Gandhi a fost și continuă să fie, fără îndoială, cel mai admirat om al secolului XX în India și în lume" (p. 7). Așa își începe Douglas Allen, fost student al lui Mircea Eliade, în prezent profesor de filosofie la University of Maine, cartea dedicată lui Mahatma Gandhi. Nu este prima sa scriere pe acest subiect, *The Philosophy of Mahatma Gandhi for the Twenty-first Century*, apărută în 2008 la Lexington Books, precedând lucrarea de față.

Mahatma – suflet mare – este numele pe care i l-a dat Rabindranath Tagore și surprinde întocmai calitatea cea mai de preț a acestui om care a schimbat viețile a milioane de oameni, în India și în afara ei. În ciuda controverselor ce l-au învăluit în timpul vieții sale, Mahatma Gandhi continuă să fie apreciat, iar filosofia sa de viață și mesajul său sunt transmise mai departe de nepoții săi.

La moartea sa, pe 30 ianuarie 1948, la doar câteva luni de la declararea independenței Indiei, primul ministru Jawaharlal Nehru spunea: „lumina s-a dus din viețile noastre și este întuneric pretutindeni. [...] Tatăl Națiunii noastre nu mai este" (p. 8). Despre însemnătatea lui Gandhi pentru India și întreaga lume ne vorbește și Douglas Allen în lucrarea sa.

---

[24] Douglas Allen, *Mahatma Gandhi*, Reaktion Books, London, 2011, 192 pp., ISBN: 978-1-86189-865-4.

Allen discută despre relevanța lui Gandhi în zilele noastre și se oprește asupra câtorva subiecte interesante: ce înseamnă adevărul și ce este etica; violență versus nonviolență și lecțiile date de Gandhi în Africa și India; despre egalitate și libertate; despre exploatare, opresiune, religie și conflictul rasial. Volumul *Mahatma Gandhi*, scris de Douglas Allen, este potrivit atât pentru un profesor de filosofie, cât și pentru un activist pentru drepturile omului, un istoric sau un politician interesat să învețe despre unul dintre cei mai importanți lideri ai secolului XX.

În încercarea de a schița un portret cât mai amplu, Allen începe prin a urma viața lui Gandhi, de la tinerețea petrecută în India, Anglia și apoi Africa de Sud; întoarcerea din Africa și marșul sării; îndemnul la munca constructivă și la nonviolență, până la lupta pentru independență și asasinarea lui Gandhi. Înțelegând viața și mesajul lui Gandhi, Allen creează o nouă paradigmă pentru evaluarea adevărului, non-violenței, a păcii și a moralității și oferă noi criterii pentru evaluarea abordării noastre moderne privind standardele de viață, dezvoltare, progres evolutiv, fericire și existență umană semnificativă.

Filosofia lui Gandhi și promovarea nonviolenței, ca de altfel și noua paradigmă a modernității și importanța religiei în societatea indiană se numără printre subiectele atent analizate de Douglas Allen.

La fel ca în cazul lui Kant și a multor alți filosofi, Gandhi își concentrează o mare parte din atenție asupra motivelor și intențiilor. Violența este adesea echivalată cu ura, iar non-

violența cu iubirea. Cu toate acestea, Gandhi depășește cele mai multe analize filosofice, concentrându-se pe violența status quo-ului: violență economică, violență culturală, violență psihologică, violență lingvistică, etc.

Spre deosebire de majoritatea filosofilor, Gandhi, precum Levinas, subliniază primordialitatea moralității. Gandhi are o mică simpatie pentru teoriile detașate ale cunoașterii care nu sunt întemeiate în morală sau pentru metafizica și teologia care pretind să transceandă moralitatea. Capitolul 6 al volumului se ocupă de toate aceste aspecte.

Nu a fost un filosof în adevăratul sens al cuvântului și ca atare Gandhi nu a fost niciodată preocupat de analiza filosofică abstractă. Când i s-a cerut să-și exprime părerea cu privire la filosofie, Gandhi a răspuns cu: „viața mea este mesajul meu". Și totuși, Allen a demonstrat, în acest volum și în alte lucrări pe aceeași temă, că Mahatma Gandhi este mai interesant din punct de vedere filosofic decât majoritatea filosofilor profesioniști.

Volumul *Mahatma Gandhi*, admirabil scris de Douglas Allen, se adresează cititorilor (studenți, profesori, filosofi) interesați de filosofie, religie, științe politice, studii de istorie și pace și se înscrie, fără îndoială, în Bibliografia obligatorie pe tema Gandhi.

Indus[25] și Ganga[26]

În India, râurile sunt sacre. Mai ales pentru hinduși, care le venerează și le închină imnuri religioase. Parte din riturile de trecere au loc în vecinătatea unui râu, de regulă Gangele. Însă Gangele nu este singurul râu sfânt al Indiei. Alături de el sunt Yamuna, Narmada, Sindhu (Indus) și altele. Mă voi opri aici la două dintre ele, Indus și Gangele.

Marile orașe ale civilizației din Valea Indusului, precum Harappa și Mohenjo-daro, datează din jurul anului 3300 î.e.n. și reprezintă unele din cele mai mari metropole ale lumii antice. Râul Indus (Sindhu), care este sursa numelui țării (India) și leagănul acestor civilizații, este menționat pentru prima dată în *Rigveda*, compusă în jurul anului 1500 î.e.n. Indusul este unul dintre cele mai lungi râuri din lume, iar la ora actuală curge pe teritoriile a trei state: China, India și Pakistan.

Indusul nu este calea navigabilă senină și neschimbătoare pe care ne-o imaginăm, ci o reflectare tulburătoare a problemelor umane. Cu atât mai mult o călătorie pe Indus este o lecție despre ceea ce rămâne dincolo de zbaterea de zi cu zi și despre ceea ce înseamnă, cu adevărat, viața.

---

[25] Alice Albinia, *Empires of the Indus. The Story of a River*, Hachette, India, 2008, 366 pp., ISBN: 978-0-7195-6005-7.

[26] Bidisha Banerjee, *Superhuman River. Stories of the Ganga*, Aleph Book Company, New Delhi, 2020, 226 pp., ISBN: 978-81-943657-6-1.

O astfel de lecție vine de la Alice Albinia, jurnalistă și romancieră, în prezent fellow la University of Kent at Canterbury (2019-2020). Pentru *Empires of the Indus. The Story of a River*, prima sa carte, publicată în 2008, a obținut numeroase premii, inclusiv prestigioasele Somerset Maugham Award și Dolman Prize. Cartea descrie o călătorie fluvială ce transcende timpul și geografia: autoarea pornește în călătoria sa din Karachi, de la țărmul Mării Arabiei, traversează Pakistanul, Afganistanul și India, și ajunge până pe versanții Muntelui Kailash din Tibet.

Dincolo de călătoria în sine, în amonte, demersul făcut de Alice Albinia este unul cultural și inițiatic. „urmându-și cursul, râul are mai multe nume. [...] *Purali*, ceea ce înseamnă capricios. [...] *Samundar*, ocean, un nume care evocă vastitatea râului. [...] Pentru păștunii de la frontiera cu Afganistanul, Indusul este simultan *Nilab*, apă albastră, *Sher Darya*, râul leu și *Abbasin*, tatăl râurilor" (p. xvii). De la deșertul arid la platoul tibetan, „Indusul este venerat de țărani și onorat de poeți". Și așa s-a întâmplat dintotdeauna.

În călătoria sa, Alice Albinia întâlnește povești străvechi, oameni înțelepți și locuri date uitării, monumente dedicate unor zei care nu mai există, rivalități religioase și etnice, întâmplări cu final fericit și gastronomii locale cu un iz aparte. Toate acestea au legătură cu râul Indus, un „fenomen natural" pomenit până și în *Rigveda*, alături de celelalte forțe care au modelat și condus lumea hindusă: „*Agni* (focul), *Aditi* (zori de

zi), *Indra* (tunet)" (p. 219). *Indus* însemna „apă, inundație, mare și ploaie".

Cartea este foarte bine structurată: cu cât urcăm mai departe pe malul râului, cu atât mergem mai adânc în istorie. O urmărim pe Alice Albinia în timp ce merge pe urmele lui Alexandru cel Mare, imediat după sosirea sa pe malul Indusului, dar și atunci când, îmbrăcată într-o bucată de foaie de plastic împotriva ploii, urcă munții înzăpeziți.

Alice Albinia este o călătoare hotărâtă și are o rară abilitate de a găsi persoana potrivită și de a asculta povestea spusă. Însă poveștile ascultate pe drum au și o bază științifică, autoarea oferind referințe critice importante despre trecutul și prezentul râului, dovedind astfel o bună cunoaștere atât a istoriei, cât și a politicii și culturii ce au marcat această parte de lume.

Foarte interesantă este varietatea culturilor și religiilor care au crescut sau au înflorit în jurul râului: aflăm despre sfinții sufiști, budism, sikhism și hinduism. Există aici și câteva povești surprinzătoare despre conlucrarea între musulmani și hinduși sau între musulmani și sikhi, fapt care amintește că religiile nu trebuie să ne despartă și că aceste fuziuni culturale curioase sunt mult mai benefice și mai bogate din punct de vedere spiritual.

Sunt citate des nu doar *Rigveda* și alte scrieri religioase ce aparțin diferitelor grupuri etnice din zonele străbătute de Indus, dar și lucrările primilor orientaliștilor, descrierile britanicilor din perioada de glorie a East India Company sau rapoartele recente despre puritatea apei râului. Ca de altfel și

disputele politice dintre India și Pakistan cu privire la regiunea Kașmir, discriminările la care sunt supuși dalițiii sau tensiunile ce apar uneori între musulmani și hinduși.

Empires of the Indus este o carte magnifică, o uniune triumfătoare a călătoriei și a istoriei într-o poveste adevărată de aventură și descoperire. Realizarea cu adevărat mare a acestei cărți este că a surprins moștenirea bogată și variată a Indusului în toată splendoarea sa.

Despre celălalt mare și sfânt râu al Indiei, Gangele, tocmai a apărut o carte extrem de interesantă: *Superhuman River. Stories of the Ganga*, semnată de Bidisha Banerjee. Timp de zece ani, Bidisha Banerjee a explorat Gangele de la izvoarele sale până la revărsarea în mare. Rezultatul este o scriere remarcabilă, o perspectivă convingătoare și proaspătă asupra tuturor aspectelor acestui râu extraordinar.

Venerat ca zeiță de secole, Gangele este unul dintre cele mai importante râuri din lume. De la originile sale din munții Himalaya, Gangele șerpuiește spre est 2525 de kilometri, prin cinci state indiene majore, înainte de a vărsa în Golful Bengal, la granița cu Bangladesh-ul, locul în care, prin contopirea cu râurile Brahmaputra și Meghna, dă naștere la cel mai mare sistem de mangrove de pe Pământ: Delta Sundarbans.

Cinci sute de milioane de oameni sunt susținuți de abundența sa. De la izvoare și până la revărsare, râul dă viață și oferă siguranță pentru cei care-și duc traiul de-a lungul cursului său. Apele sale au născut sute de orașe, între ele și orașul sfânt Varanasi, orașul favorit al Lordului Shiva, unul

dintre cele mai vechi orașe din lume, locuite continuu de mii de ani. Descris în legende ca râu sacru care produce aur, Gangele este, în zilele noastre, unul dintre cele mai poluate râuri ale lumii. Peste un miliard de litri de deșeuri curg în râu în fiecare zi. Delfinii de râu, odinioară prezenți în număr mare în apele Gangelui, sunt în pericol și aproape imposibil de văzut astăzi.

Bidisha Banerjee a studiat râul și scrierile despre el, atât cele literare și religioase, cât și cele științifice. „A trebuit să văd pentru mine. Așa că am cumpărat un loc într-un tren care se îndrepta de la Kolkata la Dhaka, la aproximativ 320 de kilometri distanță. [...] Călătoria cu trenul între India și Bangladesh durează cu aproximativ cinci ore mai mult decât ar trebui, deoarece ambele țări supun pasagerii la o serie de controale vamale. În timp ce așteptam, ușa compartimentului s-a deschis, dezvăluind un râu vast care se învârtea dedesubt" (pp. 134-135).

Despre acest râu, Bidisha Banerjee știe o mulțime de lucruri: „Știam că East India Company a navigat spre Calcutta, orașul meu de naștere, pe Gange. [...] Știam că Bengalul și-a primit numele – Vanga, Vangal, Bangal, Bengal – de la Ganga. Știam cum este să te scalzi în Ganga la Varanasi – cel mai sfânt oraș din India – în timpul unei eclipse solare totale. Știam că Ganga primise cenușa străbunicului meu și a altor milioane" (p. 135).

Pentru hinduși, Gangele este pragul viu dintre uman și supraumân, din punct de vedere mitic. Zeitățile hinduse se îmbăiază în Gange, iar ceremoniile funerare au loc pe malurile sale, orașul sfânt Varanasi fiind locul „trecerii dincolo".

Aspectele religioase, culturale, istorice, mitologice, ecologice, științifice sau politice sunt avute în vedere și toate, laolaltă, alcătuiesc imaginea unui râu în continuă mișcare, unui spațiu sacru și economic, deopotrivă. Gangele e parte din ethosul indian și una din cele mai vechi și mai binecunoscute povești ale lumii. *Superhuman River* este versiunea repovestită de Bidisha Banerjee cu un veritabil talent scriitoricesc. Este o carte care ne poartă spre începuturile marilor povești ale umanității și nu e deloc surprinzător să aflăm din ea că unii oameni continuă să venereze spiritul Gangelui.

Lumi paralele

Imposibilități[27]

Norman Manea nu mai are nevoie de nici o prezentare. Este unul dintre cei mai traduși romancieri români, fiind considerat totodată unul din marii scriitorii români din exil. Este, de asemenea, laureat al mai multor premii literare internaționale, iar numele său s-a aflat, de mai multe ori, pe lista scurtă pentru Nobelul în literatură. În prezent, Norman Manea este profesor de cultură europeană și scriitor în rezidență la Bard College, în Statele Unite ale Americii.

The Fifth Imposibility. Essays on Exile and Language este o culegere de eseuri publicate în diferite reviste din România și, mai ales, din străinătate. Ceea ce le aproprie este tema exilului și mărturisirea sinceră a lui Norman Manea că limba română este locul în care se simte acasă.

Volumul are trei părți mari și eseurile incluse urmează oarecum drumul spre exil al scriitorului. Cu exilul și începe volumul. În primul eseu, Norman Manea ne explică ce anume înseamnă „străinul" și ne dă chiar exemplul personal. „Aveam cinci ani când, în 1941, am părăsit România pentru prima dată,

[27] Norman Manea, *The Fifth Imposibility. Essays on Exile and Language*, Yale University Press, New Haven & London, 2012, 360 pp., ISBN: 978-0-300-17995-8.

trimis la moarte de un dictator și de o ideologie. În 1986, la 50 de ani, printr-o ironică simetrie, am părăsit-o din nou, din pricina unui alt dictator și a unei alte ideologii. *Holocaust*, *totalitarism, exil* – aceste fundamentale experiențe ale contemporaneității noastre – sunt toate intimidante relaționate fiind cu definiția străinului" (p. 5).

Cartea continuă cu experiența lui Norman Manea din lumea liberă, mai întâi ne redă episodul Berlin, cel care îi trezește amintiri neplăcute (pp. 16-17), dar care l-a primit într-un „apartament încălzit" și de care, până la urmă, s-a îndrăgostit (p. 17).

Dincolo de fragmentele autobiografice, volumul de față conține mare parte din eseurile sale binecunoscute, care i-au adus faimă în Occident, precum „Happy Guilt" sau „On Clowns: The Dictator and the Artist". Alături de acestea, „Cioran", „Made in Romania" sau „The Incompatibilities", în care discută despre cultura română și implicarea în politica de dreapta din perioada interbelică a mai multor oameni de litere, ca și despre intelectualii și artiștii de marcă ce au reușit să părăsească România și și-au făurit o carieră de succes în străinătate (între aceștia îl amintește pe Saul Steinberg, care a publicat în *The New Yorker* și a devenit unul dintre cei mai îndrăgiți artiști ai Americii).

„Happy Guilt", în special, a făcut mare vâlvă la momentul apariției sale și a fost luat în discuție și menționat în majoritatea textelor despre Mircea Eliade apărute după acea dată, în România sau în străinătate. Prin „Happy Guilt", Norman

Manea s-a impus ca un bun cunoscător al situației politice din România acelor ani, ca de altfel și ca un avid cititor al operelor lui Eliade, fiind printre primii care a sesizat că anumite părerile ale lui Eliade despre România au rămas „constante" (p. 112).

Unul din cele mai frumoase eseuri ale acestei culegeri este „The Exiled Language". „La început a fost cuvântul, ne spun anticii. Pentru mine, la început, cuvântul a fost limba română" (p. 253). Norman Manea ne face aici o scurtă biografie a sa și conchide că „m-am simțit acasă într-o singură limbă" (p. 254). Este și motivul pentru care Norman Manea scrie doar în limba română: „în New York eu încă locuiesc în limba română" (p. 269). Este o declarație uimitoare și de mare însemnătate, cu atât mai mult cu cât de-a lungul vieții sale Norman Manea a avut scurte „rezidențe lingvistice" în alte limbi, însă a ales să „trăiască" în limba română.

Ultimul eseu al volumului este cel care îi dă și titlul: „The Fifth Impossibility". Norman Manea analizează aici câteva „definiții ale imposibilității" oferite de minți luminate precum Kafka, Walter Benjamin, Herman Hesse. Accentul cade însă pe Kafka și câteva din cele mai interesante imposibilități sunt avute în vedere: „prima imposibilitate la care Kafka se referă este *imposibilitatea de a nu scrie*" (p. 336). „A doua imposibilitate este *imposibilitatea de a scrie în germană*" (p. 337). A treia imposibilitate este „*imposibilitatea de a scrie diferit*" (p. 340). Din aceasta rezultă a patra: „*imposibilitatea de a scrie*" (p. 341). A cincea imposibilitate, cea propusă de Norman Manea însuși,

este *exilul*, care însumează în el toate identitățile unei persoane (pp. 346-347).

The Fifth Imposibility. Essays on Exile and Language este o pledoarie pentru păstrarea identității și limbii materne. Fiecare eseul din acest volum își are, independent, valoarea proprie. Iar reunirea lor nu face decât să ofere o și mai mare valoare conceptelor și ideilor discutate și reluate de Norman Manea. Și dacă există o concluzie a acestor „imposibilități", aceasta este că deși în exil, Norman Manea a reușit să-și păstreze vie limba. În lumile imposibile prin care a călătorit în decursul vieții sale, singura posibilitate de a supraviețui a fost limba română. Și aceasta este, poate, cea mai mare realizare a vieții sale.

Ierarhii divine[28]

„Tema în jurul căreia se configurează demersul cărții este cea a ierarhiilor divine", ne atrage atenția Madeea Axinciuc în Introducerea sa. Iar cadrul metodologic este la confluența dintre religie comparată, filosofia religiilor, filosofia științei, hermeneutică.

Madeea Axinciuc este profesor universitar doctor la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București și director al programului interdisciplinar de *Studii religioase - texte și tradiții*. Are o bogată activitate științifică și stagii de pregătire la București, Ierusalim, Tel Aviv, Oxford, Hamburg, Leiden. Este, de altfel, și director fondator al Programului de Studii Iudaice și membru fondator al Centrului de Studii Medievale din cadrul Universității București. Este, așadar, o bună cunoscătoare a pluralismului religios, a filosofiei religiilor și a religiei comparate, elemente în jurul cărora se construiește volumul de față. De altfel, în discursul său, Madeea Axinciuc citează cu lejeritate din ebraică, latină sau greacă; Noul și Vechiul Testament, ca de altfel și din textele

[28] Madeea Axinciuc, *Despre ierarhiile divine. Fascinația Unului și lumile din noi - Temeiuri pentru pacea religiilor*, Editura Humanitas, București, 2015, 226 pp., ISBN: 978-973-50-5017-7. Recenzie publicată inițial în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca, Seria Humanistica*, Editura Academiei Române, București, vol. XV, 2017, pp. 445-446.

sacre tibetane sau vechile epopei sanscrite, ce-i sunt la fel de familiare.

În *Despre ierarhiile divine*, volum recent apărut la editura Humanitas, Madeea Axinciuc reevaluează dimensiunea religioasă dintr-o perspectivă antropologică, „punând în lumină modalități specifice de funcționare a *minții* și analizând critic rolul și funcțiile religiei, respectiv ale experienței religioase, în cadrul mai amplu al studiului cu privire la înțelegerea noastră ca oameni" (p. 21). Iar pentru asta urmărește trei direcții: „1. reevaluarea ideii de sacru și redefinirea, în concordanță, a ierarhiei; 2. analiza și interpretarea diferitelor întruchipări ale *ierarhiilor divine*, așa cum se desprind ele în cadrul diverselor tradiții religioase și de gândire; 3. examinarea critică a sensurilor *monoteismului* și recontextualizarea discuției cu privire la rolul și funcțiile dimensiunii religioase" (p. 22).

Pentru redefinirea și reevaluarea ideii de sacru, Madeea Axinciuc pornește de la lucrările lui Rudolf Otto și Mircea Eliade. Asftel, „sacrul desemnează [...] deopotrivă o categorie *a priori*, o dimensiune a experienței subiective, o relație, o zonă anume în geografia realului sau realul însuși" (p. 35). Numeroase citate din Otto și Eliade sunt aduse în sprijinul acestei afirmații.

În ceea ce privește interpretarea *ierarhiilor divine*, Madeea Axinciuc utilizează „reprezentările *imaginale*", în accepția lui Henry Corbin, și urmărește, astfel, două tipuri de percepție, ce sugerează „fie mișcarea spre centru, fie ascensiunea" (p. 43).

Exemplele aduse în acest sens acoperă o gamă variată de tradiții, de la cea iudaică, la filosofia platoniciană sau tradiția vedică. Iar studiile de caz (*Moise și vițelul de aur*, *Pipa sacră și Marele Spirit*) nu fac decât să întărească faptul că „ierarhiile divine reprezintă, în același timp, expresia autentică a experienței religioase personale și împământenirea acesteia în formă secularizată ori instituționalizată a cunoașterii cu privire la lumile de sus, cristalizată ca tradiție (orală sau scrisă) ori ca teologie" (pp. 64-65).

Iar religiosul se referă la acele aspecte care îl „leagă" pe om de ceea ce e dincolo de lumea fizică. „Ierarhiile divine sunt [...] *înfățișarea* acestei legături unice" (p. 66). Un întreg capitol (II *Despre Ierarhie*) se ocupă cu cele mai importante aspecte și concepte ale *Unului* (ca principiu al ierarhiei). Sunt aduse în discuție elemente ce aparțin mai multor tradiții religioase, însă concluzia este că „ierarhia presupune implicit o anume ordine a treptelor" ce duc spre divinitate (p. 111).

Și sensurile monoteismului sunt abordate în directa lor legătură cu Unul. Sunt aduse și aici în discuție anumite tradiții: taoistă, hinduistă, tibetană, buddhistă, creștină.

Bibliografia folosită de autoare este impresionantă și acoperă registre dintre cele mai diferite, de la religie, la filosofie, literatură sau știință. De altfel, grație unei excelente abordări interdisciplinare, volumul Madeei Axinciuc poate fi folosit ca material de studiu atât de studenții de la filosofie, cât și de cei de la teologie / studii religioase.

„Buna ierarhie este aceea în care mișcarea, *una*, necompusă, atinge și întemeiază toate treptele, iar ele își urmează armonios și fără capăt, una alteia" (p. 135). Demersul Madeei Axinciuc face exact același lucru: urmărește, frumos și elegant, lumile din noi și fascinația pe care Divinul o exercită asupra noastră, a celor care căutăm pacea, în orice religie sau tradiție religioasă ne-am regăsi.

Imaginarul biblic[29]

Imaginarul biblic a constituit, de foarte multe ori, punctul de plecare pentru cercetări academice sau căutări de ordin personal. Lucrarea Ralucăi Boboc, *Reprezentări ale corpului în imaginarul biblic. Cartea Proverbelor*, se înscrie, cu succes, în ambele descrieri. Apărut de curând la Editura Ratio et Revelatio din Oradea, volumul, rezultat al unei cercetări doctorale desfășurate sub îndrumarea profesorului Lucian Boia la Universitatea București, se situează, așa cum menționează Madeea Axinciuc (de altfel membră în comisia de doctorat) în Prefață, „tematic și metodologic, la confluența mai multor domenii şi arii de cercetare, combinând cu originalitate, minuțiozitate şi rigoare demersuri şi instrumente ce țin de istoria ideilor, filologie, studii biblice, studii iudaice, teologie, antropologie, filosofie şi hermeneutică".

Demersul Ralucăi Boboc dezvăluie abilități aparte de înțelegere a textului biblic și, dincolo de aceasta, de comunicare academică și literară, deopotrivă. Cartea este, așa cum autoarea însăși ne-o spune, o călătorie hermeneutică. „Iar în spatele unei călătorii hermeneutice a cărei țintă declarată a fost recuperarea imaginii corpului la vechii evrei, am urmărit și contactul

[29] Raluca Boboc, *Reprezentări ale corpului în imaginarul biblic. Cartea Proverbelor*, Editura Ratio et Revelatio, Oradea, 2015, 290 pp., ISBN: 978-606-8680-26-2. Recenzie publicată inițial în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu"*, *Seria Humanistica*, Editura Academiei Române, Bucureşti, vol. XIV, 2016, p. 433.

susținut și nemijlocit cu unul din marile tratate de înțelepciune ale lumii" (p. 19).

Structurat pe patru capitole mari, volumul *Reprezentări ale corpului în imaginarul biblic. Cartea Proverbelor* este, în fapt, o deschidere către o lectură în cheie cognitivă. Drumul parcurs de autoare este unul cu totul deosebit: căutând înțelepciunea, găsește corpul; acordând prioritate corpului, găsește înțelepciunea. Esența omului este deconstruită în amănunt. Nu se are în vedere doar împărțirea clasică în trup și suflet, ci sunt atent analizate zecile de elemente ale corpului atomizat și, foarte important, conjuncțiile sale cu înțelepciunea.

Metafora și limbajul metaforic sunt elemente substanțiale ale analizei propuse de Raluca Boboc. Iar direcțiile, etapele și modurile de a gândi corpul – și dincolo de el, sufletul – sunt elemente esențiale ale analizei structurate, cu acribie, într-o rețea de explicații complexe. Fenomenologia, imaginarul, reperele patristice, elementele de filosofie platonică sau cartesiană – iată doar câteva dintre instrumentele de lucru folosite în explicarea cognitivă a înțelepciunii *Cărții Proverbelor* și a hermeneuticii corporale în imaginarul biblic.

Volumul este un instrument util pentru aceia interesați de complexitatea discursului biblic și de metaforele ascunse în înțelepciunea *Cărții Proverbelor*. Dincolo de aceasta, volumul *Reprezentări ale corpului în imaginarul biblic. Cartea Proverbelor* invită la introspecție și cercetare amănunțită a dualismului religios, a gnozei și a mitologiei, sugerând un posibil răspuns la problema dimensiunii dialectice a cunoașterii.

Jurnal de antropolog[30]

Curiozitatea a fost cea care a împins-o pe Hanna Bota, antropolog şi scriitor de succes, să străbată mări şi ţări până în celălalt capăt al pământului, în Arhipelagul Vanuatu din Pacificul de Sud, departe de coasta Australiei. Şi curiozitatea aceasta, alături de dorința de a cunoaşte „oamenii de pe glob care se află la cea mai mare distanță față de civilizația cunoscută de noi" s-au dovedit a fi ingredientele principale ale unei cărți cum nu e alta în cultura română.

Ultimul canibal descrie o experiență autentică, senzațională; ne prezintă o lume de poveste, o incursiune în „copilăria omenirii", însă, în acelaşi timp, ne prilejuieşte o privire lăuntrică spre noi, cei moderni, oameni ai secolului al XXI-lea, care cu toată tehnologia şi marile descoperiri am rămas, surprinzător, „sălbatici". *Ultimul canibal*, deopotrivă jurnal al unei femei puternice, roman de aventuri şi document antropologic de primă mână, ne arată, în cele din urmă, calea către simplitate şi bucuria adevărată.

Demersul Hannei Bota este unul extrem de personal. „Nu voiam să fiu foarte obiectivă, obiectivismul înseamnă răceală, indiferență şi dezinteres față de trăire; mă interesau oamenii în

[30] Hanna Bota, *Ultimul canibal. Jurnal de antropolog*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 2011, 437 pp., ISBN: 978-973-23-2940-5. Recenzie publicată inițial în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu", Seria Humanistica,* Editura Academiei Române, Bucureşti, vol. X, 2012, pp. 425-426.

general, îi iubeam pe oamenii aceştia înainte să fi ajuns acolo, ei erau scopul călătoriei mele pentru care am investit, dincolo de bani, mult timp, pasiune, studiu" (p. 7).

După o călătorie lungă şi extenuantă, Hanna Bota ajunge în Vanuatu, un loc aflat „la capătul lumii, doar câțiva metri şi îți atârnă picioarele în gol", cum ar spune mitologia antică. Află, destul de repede, că „în Vanuatu nu există timp fix [...], nu e vorba de dezorganizare, e ceva dincolo de asta, pare că e imposibilitatea unui popor de a trăi în cadrul limitelor temporale. Țara aceasta [...] trăieşte fără să urmărească trecerea anilor" (p. 15). Pe de altă parte, dacă noi, cei din lumea civilizată, suntem mereu în criză de timp, pentru oamenii din Vanuatu, timpul este un dat: „[...] sunt bătrân pentru că am trăit mult, pentru că am avut *timp* să trăiesc, voi nu ştiți să trăiți, am văzut asta, voi doar alergați şi vă grăbiți fără să apucați viața. Noi aici, noi *deținem* timpul, voi l-ați pierdut" (p. 222).

Însemnările Hannei ne oferă o imagine de început de lume. Tabu-uri, obiceiuri şi ritualuri ciudate, despre care putem citi în cărțile antropologilor recunoscuți, au fost trăite pe viu de Hanna în decursul săptămânilor petrecute acolo. Miturile vanuateze, ceremoniile de trecere sau dansurile dedicate unui moment anume (precum dansul fertilității) sunt explicate în detaliu de Hanna Bota şi, adeseori, sunt făcute trimiteri la lucrările antropologilor şi ale istoricilor religiilor. Însă dincolo de explicația în sine, găsim o fărâmă de personal în fiecare dintre acestea: „nu cred în primitivul bun şi pur, cum se vehiculase ani la rând când începeau studiile antropologice să-şi intre în

drepturi, nu cred nici în cel violent şi rămas în afara evoluției, căci evoluție înseamnă nu doar tehnicizare, cred în cel pe care îl văd în fața ochilor mei – simplu, dar contemplativ, puternic vizavi de vicisitudinile vieții la limită, hotărât să supraviețuiască prin metodele cunoscute şi transmise de strămoşi de mii de ani, prea puțin decriptate de un vestic" (p. 229).

Alături de aceşti oameni, Hanna Bota trăieşte experiențe deosebite. Îşi lasă deoparte „hachițele" şi trăieşte precum o fac şi ei, mănâncă de trei ori pe zi *taro* sau ce se găseşte în „meniu"; ia lucrurile aşa cum sunt, conştientă că „am venit să le studiez stilul de viață, nu am venit să schimb obiceiuri şi să fac educație". Le poartă hainele, trăieşte în aceleaşi condiții ca şi ei, îi tratează cu respect şi reuşeşte să şi-i apropie; devine parte a satului, iar atunci când se simte rău, satul întreg ştie şi încearcă să o ajute. Rezultatele comportamentului firesc al Hannei apar de îndată: „am simțit căldura sufletească, emoția manifestată, bucuria lor de a mă avea printre ei. Mă priveau cu iubire, surprindeam tandrețe în ochii lor, grija de a-mi face bine, în felul în care cunoşteau ei binele" (p. 65). „Făceam parte şi eu din istoria lor, cum ei vor face parte, întreaga mea viață, din istoria mea. Trebuia să îi iubesc măcar pentru atât" (p. 422).

Ultimul canibal poate fi citit în mai multe feluri. Poate fi considerat un extraordinar roman de aventuri. Avem în față, în fond, un erou modern, obişnuit cu – şi poate dependent de – tehnologiile lumii secolului al XXI-lea, care lasă totul şi pleacă într-o călătorie *inițiatică*, într-un loc aflat departe nu doar spațial, ci şi temporal; o lume diferită într-un sens bun, o lume

care îşi păstrează încă inocența şi puritatea; în care „orice eveniment este un semn şi orice semn este de înțeles" (p. 433). *Ultimul canibal* este, în acelaşi timp, un document antropologic extrem de important, deoarece aflăm detalii interesante despre o altă fațetă a lumii noastre, o lume „sălbatică" paşnică, un paradox demontat de însuşi titlul ales de Hanna pentru actualul demers diaristic.

A găsit Hanna Bota ultimul canibal? După cum ea însăşi mărturiseşte, „aş fi vrut ca, scriind despre ei, triburile uitate de vreme în munții vulcanici ai insulelor Pacificului, să scriu despre fioroşii planetei noastre, dar i-am descoperit inocenți şi blânzi. Atunci m-am trezit că, vizavi de ei, eu aparțin lumii de dincoace, noi fiind cei agresivi în dorința noastră de a pătrunde acolo şi a-i *civiliza*, mirați că încă au frunze în loc de haine, că mănâncă şopârle la cină, că mai cred că-n pietre se ascund spirite gata să se răzbune dacă nu sunt venerate în ceremoniile lor. În acelaşi timp, m-am descoperit iubindu-i, dornică să le pătrund sufletul ascuns în candoarea naivă a necunoaşterii."

Dincolo de toate elementele ştiințifice noi aduse de jurnalul de antropolog al Hannei Bota, se cuvine a fi amintită *trăirea*. Citind *Ultimul canibal*, vei regăsi candoarea copilăriei – a ta şi a omenirii – iar „cele ascunse de la întemeierea lumii" îți vor apărea într-o nouă formă, mult mai uşor de înțeles.

Interacțiuni transnaționale[31]

Dedicat savantei italience Lina Unali, cea care a pus bazele studiilor critice referitoare la relația dintre Asia și Occident, volumul *The West and Asia/Asia and the West: Essays on Transnational Interactions*, editat de Elisabetta Marino (profesor la Universitatea Tor Vergata din Roma) și Tanfer Emin Tunc (profesor la Universitatea Hacettepe din Ankara) oferă cititorului avizat, dar și nespecialiștilor în domeniu, o incursiune în modul de înțelegere a Occidentului în raport cu Asia (sau al Asiei în raport cu Occidentul).

The West and Asia/Asia and the West: Essays on Transnational Interactions conține o serie de eseuri care surprind diferite perspective (culturale, religioase, lingvistice, literare sau politice și teologice) ale relației speciale dintre Asia și Occident și arată cum aceste lumi, în aparență diferite, s-au influențat reciproc și cum multidirecțional și inseparabil au fost, de fapt, cuprinse una în alta, încă din cele mai vechi timpuri.

„Transformarea transnațională" în studiile culturale dintre Asia și Occident este o tematică relativ nouă. Volumul coordonat de Marino și Tunc reunește studii de literatură, istorie, cultură, film și mass-media. Semnatarii eseurilor incluse în acest volum vin din domenii diferite, însă cu toții explorează

[31] *The West and Asia/Asia and the West: Essays on Transnational Interactions*, Elisabetta Marino and Tanfer Emin Tunc (Eds.), McFarland Publishers, 2015, 257 pp., ISBN: 978-0-7864-9473-6.

construcțiile „Asiei" și „Occidentului" și discută despre coliziunea lor culturală. Fiecare studiu este însoțit de bibliografie și beneficiază de note explicative lămuritoare.

Subiectele includ relația dintre scriitorii europeni sau americani și întâlnirea lor cu Asia. Avem mărturii despre călătoriile occidentalilor în est și călătoriile celor din Orient în Occident și diferențele culturale întâlnite de toți aceștia. Unele eseuri oferă portretele unor figuri istorice transnaționale, altele se ocupă de deconstrucția orientalismului sau oferă noi perspective critice asupra studiilor transnaționale. Sunt avute în vedere și analizate cu acribie și experiențele imigranților în diferitele literaturi ale lumii și ce anume înseamnă pentru ei cetățenia și mobilitatea (nu doar ca o metaforă, ci ca fapt în sine). Un capitol special este dedicat studiilor post-coloniale. Sunt abordate și teme la modă, precum globalizarea.

Toate aceste studii, 20 la număr, semnate de profesori și cercetători din Italia, India, SUA, Turcia și alte țări, redau multiplele întâlniri între Asia și Occident și felul în care aceste lumi s-au influențat reciproc. Aceste eseuri îl transportă pe cititor într-o călătorie culturală și intelectuală nu doar în „Asia" și/sau în „Vest", ci în toate punctele dintre ele, din Afganistan, în Turcia, Italia, China, Europa, Statele Unite, Hong Kong, coloniile olandeze, Coreea, Vietnam, Japonia și India.

Volumul *The West and Asia/Asia and the West: Essays on Transnational Interactions* reinterpretează orientalismul și ideea de interacțiune transnațională.

Teatrul idiș în România[32]

Absolventă de literatură comparată, istorie şi studii iudaice la Bucureşti, Budapesta şi Oxford, Camelia Crăciun este lector la Secția de Studii Iudaice a Universității Bucureşti, consultant științific la Teatrul Evreiesc de Stat din București și director al Centrului de cercetare și conservare a culturii idiș. Pasionată de tot ce înseamnă cultura idiș în România, Camelia Crăciun coordonează, încă din 2015, proiectul *Cu cărțile deschise...*, derulat de Teatrul Evreiesc de Stat din București, care se ocupă de promovarea alternativă a literaturii idiș, prin spectacole-lectură adresate publicului larg. Volumul de față, beneficiind de un cuvânt de deschidere semnat de Maia Morgenstern, Director al Teatrului Evreiesc, celebrează cei 140 de ani de teatru idiș în România.

Volumul reprezintă o sinteză a istoriei acestui demers cultural, de la începuturile sale și până astăzi, urmărind momentele sale de glorie, dar și încercările grele. Sunt avute în vedere principalele trei momente cheie: „începuturile goldfadeniene, epoca de înflorire și creativitate interbelică și perioada de promovare și păstrare a tradiției, reprezentată de

[32] Camelia Crăciun, *140 de ani de teatru idiș în România*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2016, 204 pp., ISBN: 978-973-577-683-1. Recenzie publicată în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca, Seria Humanistica*, Editura Academiei Române, București, vol. XV, 2017, pp. 450-451.

activitatea de aproape șapte decenii a Teatrului Evreiesc de Stat" (p. 8).

În ilustrarea acestor momente cheie, autoarea se folosește de „memoriile lui [Avram] Goldfaden[33] privitoare la experiența sa teatrală, precum și *certificatul de naștere* al teatrului idiș semnat de Mihai Eminescu prin cronica sa din august 1876[34], articole și cronici interbelice superlative [...], cât și o selecție din documentele oficiale ce au limitat activitatea teatrului idiș în perioada Holocaustului și au dus la apariția *Barașeumului*, exemplu de rezistență artistică" (p. 8).

Efortul înființării primului teatru de limbă idiș din România a fost imens, însă Avram Goldfaden s-a ocupat remarcabil de toate aspectele (fiind, simultan, dramaturg, regizor, compozitor și impresar), astfel că reprezentațiile (și turneele avute) au dus la revitalizarea vieții culturale a evreilor din România.

„Sfârșitul Primului Război Mondial readuce publicul în sălile de spectacole. Teatrul idiș [...] este considerat a fi nucleul de conservare și de promovare a culturii idiș și a identității evreiești în spațiul românesc și își continuă misiunea" (p. 46). Promotorul principal al teatrului idiș în perioada interbelică a

[33] Avram Goldfaden, născut în 1840 la Starokonstantin, a fost un jurnalist ce a ajuns la Iași în anul 1876, din Imperiul Țarist, cu intenția de a înființa o nouă publicație de limbă idiș. Realizează, însă, necesitatea unui teatru evreiesc și rămâne la Iași, ajutând la înființarea acestuia.

[34] Mihai Eminescu a semnat o cronică favorabilă în urma participării la un spectacol, la Iași, în 19 august 1876. Materialul său a fost publicat în următoarea zi în *Curierul de Iași*. Titu Maiorescu și Moses Gaster se numără printre spectatorii fideli ai reprezentațiilor teatrului de limbă idiș.

fost Iacob Sternberg[35], care „are meritul de a se adresa elitei intelectuale bucureștene cu o nouă abordare teatrală ce transgresează limba utilizată, aducând noi forme artistice de expresie și genuri dramatice pe scena locală" (p. 57).

Politica perioadei interbelice (sfârșitul anilor 1930) a dus, însă, la persecutarea și eliminarea artiștilor evrei din toate formele de manifestare artistică. Abia în septembrie 1940 s-a aprobat, teoretic, „posibilitatea ca artiștii evrei să se poată organiza în „ansambluri evreiești", fiind obligați însă să specifice în permanență „teatru evreiesc" în documente" (p. 67). Mihail Sebastian și Felix Aderca se numără printre cei care se implică în încercarea de revitalizare a teatrului de limbă idiș. „În 18 octombrie [1940], Ministerul Cultelor și Artelor eliberează o autorizație de funcționare pentru „Sala Barașeum - Teatrul evreiesc"..." (p. 67). La 1 martie 1941 a avut loc premiera, cu „spectacolul de revistă *Ce faci astă-seară*? de N. Kanner-Nican, Eugen Mirea și Elly Roman, iar succesul a depășit așteptările" (p. 68). Spectacolele ce au urmat au atras nu doar publicul evreiesc ci și, mai ales, spectatori neevrei, iar „intelectuali români de marcă, interesați de cultura evreiască și dorind să-și exprime solidaritatea cu artiștii evrei persecutați, au frecventat manifestările organizate de Barașeum" (p. 69).

„Teatrul Evreiesc de Stat din România este înființat la 1 august 1948 la București" (p. 74). Deși unele momente istorice nu i-au fost tocmai prielnice, Teatrul Evreiesc și-a menținut

[35] Iacob Sternberg (1890-1973) s-a născut în Basarabia și a fost poet, jurnalist, regizor de teatru. Ajunge la București în 1913 și începând cu 1917 promovează teatrul-cabaret în limba idiș.

standardele înalte și a continuat să promoveze cultura de limbă idiș (și cultura evreiască, în general). „În cele aproape șapte decenii, Teatrul Evreiesc de Stat numără trei sute de premiere [...], mii de spectacole susținute în turnee naționale și internaționale și milioane de spectatori" (p. 79). Din anul 2012, Teatrul Evreiesc de Stat din București este condus de Maia Morgenstern.

140 de ani de teatru idiș în România, redă, așadar, istoria zbuciumată a activității culturale a teatrului de limbă idiș din țara noastră. Volumul beneficiază de o Bibliografie excelentă, iar Anexele – prezentând activitatea Teatrului Evreiesc de Stat de la înființarea sa, în 1948, și până astăzi, prin lista premierelor și a spectacolelor lectură – completează strălucit abordarea cultural-științifică avută în vedere de autoare. Volumul Cameliei Crăciun se impune, astfel, ca o lucrare de referință pentru cei interesați de istoria teatrului evreiesc din România.

Istorie comparată a religiilor[36]

„Într-o țară îndepărtată trăia un popor paşnic." Începe ca o poveste şi, din multe puncte de vedere, chiar este o poveste. Însă este mai mult decât o poveste. *Regele, înțeleptul şi bufonul* este, în fapt, un tratat de istoria religiilor, scris pe înțelesul tuturor. Autorul lui, dr. Shafique Keshavjee, este specializat în istoria comparată a religiilor, iar teza lui de doctorat (*Mircea Eliade et la coïncidence des opposés ou l'existence en duel*) a primit premiul Societății Academice din Vaud (Elveția) „pentru un studiu de excelență dedicat gândirii lui Mircea Eliade".

Revenind la povestea noastră, în urma unui vis straniu, *Regele* se hotărăşte să lanseze un mare turnir al religiilor care să aibă ca scop găsirea unui răspuns la întrebarea „cine este Dumnezeu?" Era un rege bun, care avea grijă de poporul lui. O spune chiar el, înainte de a lua decizia legată de turnir: „Le-am dat muncă şi distracții, pâine şi jocuri. Dar ceea ce lipseşte, poate, poporului meu este un Sens care să-i orienteze. Poporul meu are nevoie de o religie adevărată!" (p. 19)

„Care anume? întrebă *Bufonul*, cu un aer prefăcut. Cea iudaică, cea creştină sau cea musulmană? Religia hindusă sau

[36] Shafique Keshavjee, *Regele, înțeleptul şi bufonul. Marele turnir al religiilor*, Editura Nemira, Bucureşti, 2011, 268 pp., ISBN: 978-606-579-203-6. Recenzie publicată inițial în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu", Seria Humanistica*, Editura Academiei Române, Bucureşti, vol. X, 2012, pp. 414-416.

cea budistă? Şintoistă, taoistă sau confucianistă? Sau poate toate la un loc? Sau niciuna dintre ele?" (p. 19) Întrebările Bufonului i-au dat Regelui ideea turnirului: „Şi dacă am invita reprezentanți de seamă ai tuturor religiilor să vină să ne prezinte credința lor? Am putea atunci să o alegem pe cea mai bună" (p. 20), este de părere Regele. Şi Jocul începe de aici...

Precum marele împărat mogul Akbar, care şi-a condus țara în spiritul egalității credințelor religioase[37] , Regele din povestea noastră convoacă reprezentanți ai marilor religii la un dialog pe teme dintre cele mai diverse. Invitații lui îşi reprezintă cu demnitate credința: „pentru echipa creştinismului, doctorul Christian Clément din Elveția. [...] Pentru echipa iudaismului, rabinul David Halevy, din Israel... Pentru echipa hinduismului, Swami Krishnânanda, din India... Pentru echipa budismului, maestrul şi călugărul Rahula, din Sri Lanka... Şi pentru echipa ateismului, profesorul Alain Tannier, din Franța. [...] Şi pentru echipa islamismului, şeicul şi imamul Ali ben Ahmed, din Egipt" (pp. 26-27).

[37] Convins că nicio religie nu poate afirma cu tărie că este singura adevărată, Akbar – regele ce a condus Imperiul Mogul (India de azi) şi a întemeiat forturi de o extraordinară frumusețe – a creat un dialog între religii. Până în 1580 a pus bazele unei politici statale care, dincolo de faptul că tolera toate religiile, afirma că toate sunt egale. Aceste măsuri în domeniul religios, alături de reformele administrative, arată un rege ce punea accentul pe rațiune, lucru pe care nu-l făcea la fel de bine niciunul dintre contemporanii săi din Europa, nici măcar Elisabeta I, cea care, de altfel, îi scria într-o scrisoare din 1585 că veştile despre „umanitatea" lui au ajuns până la ea.

Pe rând, fiecare dintre aceştia „va trebui să prezinte pe întemeietorul şi fundamentele religiei sale, un text capital din tradiția sa şi o parabolă semnificativă" (p. 28).

Jocul este deschis de ateu, care îşi prezintă argumentele făcând apel atât la Feuerbach, Marx, Darwin sau Freud, cât şi la textele biblice sau la maxima lui Stendhal: „singura scuză a lui Dumnezeu este că nu există" (p. 36). Prezentarea ateului stârneşte, cum de altfel era de aşteptat, dispute. Dacă unii dintre invitați părăsesc sala, alții aleg să îi combată argumentele: „la origine, există *ceva*, un fel de energie indescriptibilă, făcută din *materie* şi din *antimaterie*, din care universul va prinde formă. Singura întrebare pe care o pun eu este: de unde vine această energie? [...] De ce există mai curând ceva decât nimic?" (intervenția rabinului, p. 39).

Pe rând, reprezentanții religiilor îşi prezintă argumentele, fondatorii, textele sacre, rugăciunile şi practicile, preceptele de conduită. De asemenea, au loc discuții aprinse pe marginea diferitelor interpretări ale ideii de *sacru* şi foarte interesante sunt „exemplificările" prin care un reprezentant sau altul alege să îşi susțină religia: „un om fără Dumnezeu este ca o floare fără pământ. Ofilirea nu-i vine din Absolut, ci din absoluta lui dezrădăcinare" (părerea rabinului, p. 51).

Intervențiile publicului sunt şi ele remarcabile. O doamnă din sală se lansează, la un moment dat, într-o predică unificatoare: „trebuie ca toate religiile să-şi dea în sfârşit mâna [...]. Ce importanță are că eşti budist sau hindus, evreu, creştin sau musulman? Peste tot este acelaşi Dumnezeu de iubire care

se exprimă. De ce să vorbim de diferențe când sunt atâtea similitudini? Rațiunea este cea care desparte şi izolează, pe când intuiția unifică şi armonizează. Buddha, Iisus, Moise, Muhammad sau Krishna, ce importanță are mesagerul când mesajul este acelaşi..." (p. 76).

Către final, invitații sunt rugați să sintetizeze în două cuvinte esența religiei pe care o reprezintă. „*Har* şi *solidaritate*. Iată cei doi plămâni ai credinței creştine. [...] *Harul* este Dumnezeu care se apleacă binevoitor spre orice ființă pentru a ne antrena pe noi toți în bucuria sa. *Solidaritatea* este Dumnezeu care se aliază definitiv cu umanitatea şi cu întreaga creație pentru a trezi relații de dreptate şi iubire", spune dr. Clément, reprezentantul creştinismului. „*Sfințenie* şi *credință* sunt două din atributele cele mai importante în cadrul iudaismului", este de părere Rabinul Halevy. „În Coran, *milostivenia* şi *supunerea* sunt două realități fundamentale. Allah este *Milostivul*. El este acela care a creat universul şi şi-a trimis profeții. [...] Prin *supunere* – *islâm* –, adică restituirea iubitoare a vieților noastre individuale şi sociale lui Dumnezeu, lumea poate să-şi regăsească identitatea sa adevărată şi originară", continuă imamul Ali ben Ahmed. „*Libertate* şi *nemurire* constituie esența hinduismului, în lumea noastră sfâşiată între bine şi rău, sănătate şi boală, iubire şi ură, viață şi moarte, aspirația noastră profundă este cea a *libertății*", este de părere Swami Krishnânanda. Maestrul Rahula continuă cu învățătura lui Buddha, după care „omenirea are cea mai mare nevoie de *detaşare* şi *compasiune*. [...] Prin *compasiune*, căutăm să arătăm

tuturor ființelor calea eliberării, până la dispariția completă a suferinței".

Surpriza vine însă de la ateul Alain Tanier, care oferă un discurs aproape religios: „*complexitate* şi *umanitate* sunt cele două cuvinte care îmi vin în minte. O lege a *complexității* poate fi descifrată în sinuoasa evoluție a universului, produs al întâmplării şi al necesității, al nenumăratelor mutații şi al selecțiilor continue. [...] De la mai simplu la mai elaborat, de la haos la ordine, de la materie la viață, complexitatea pare a fi la lucru şi poate va mai lucra încă. *Umanitatea* noastră este frumoasă şi fragilă. [...] Tributari unei lungi şi misterioase istorii, trebuie să apărăm umanitatea de forțele ei de autodistrugere". La finalul unei asemenea „dispute", o decizie e foarte greu de luat. Şi asta pentru că, aşa cum e de părere Înțeleptul, „Dumnezeu este întotdeauna mai mare decât ideea de Dumnezeu şi realitatea mai complexă decât experiența realității aflate în posesia noastră..." (p. 222).

La încheierea turnirului, Regele este incapabil să ia o decizie şi, astfel, să premieze o religie anume şi să o aleagă ca religie în regatul său. „Religia care mi se pare cea mai potrivită este religia... pe care o voi alege pentru viața mea personală. Ca Rege, eu nu o pot impune întregului popor. Sfatul meu trebuie să rămână laic pentru ca fiecare bărbat sau femeie să fie liber să hotărască ceea ce îi pare a fi Adevărul esențial. *Dumnezeu, dacă există, este singurul care poate să acorde o medalie de aur*" (p. 224). Concluzia este că... nu avem o concluzie, ci mai multe. Fiecare religie este o cale către Dumnezeu. Nicio cale către Dumnezeu

nu este superioară alteia. Dumnezeu este peste tot, şi chiar de are o mie de nume şi o mie de chipuri, El/Ea este unul.

Dincolo de povestea iscusit spusă, *Regele, înțeleptul şi bufonul* are meritul de a etala principalele precepte ale marilor religii, de a oferi un spațiu de dialog; iar în final ne ajută să înțelegem că *Lumea* e frumoasă tocmai pentru că e văzută altfel de fiecare dintre noi şi pentru că noi, oamenii, suntem atât de diferiți. Dacă am fi la fel, dacă am avea acelaşi Dumnezeu, ar mai exista oare un dialog şi o dorință de a-l cunoaşte pe Celălalt?

Poveste despre globalizare[38]

Scrierile lui Shafique Keshavjee sunt povești despre lucruri serioase. După *Regele, înțeleptul și bufonul*, o poveste-tratat de istoria religiilor, autorul revine cu o nouă provocare. *Prințesa și profetul. Poveste despre globalizare* este, dincolo de poveste, o pledoarie pentru implicarea noastră în viața cetății. Shafique Keshavjee este specializat în istoria comparată a religiilor, iar teza lui de doctorat (*Mircea Eliade et la coïncidence des opposés ou L'existence en duel*) a primit premiul Societății Academice din Vaud (Elveția) „pentru un studiu de excelență dedicat gândirii lui Mircea Eliade". De unde și predilecția lui pentru poveștile cu tâlc și note științifice.

În povestea de față, despre globalizare, se împletesc mai multe planuri ale aceleiași realități numită Lume: sărăcia, violența, imoralitatea – pe de o parte – și bogăția, blândețea și moralitatea – pe de altă parte.

Încercarea de a găsi calea către o conștiință nouă este leitmotivul cărții. Iar *responsabilitatea* este cuvântul cheie, care motivează și oferă sens.

Povestea lui Shafique Keshavjee „se petrece la Mumbai (Bombay), unde bogăția extremă se întâlnește cu mizeria cea

[38] Shafique Keshavjee, *Prințesa și profetul. Poveste despre globalizare*, Editura Nemira, București, 2012, 296 pp., ISBN: 978-606-579-376-7. Recenzie publicată inițial în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu", Seria Humanistica*, Editura Academiei Române, Bucureşti, vol. XIII, 2015, pp. 417-418.

mai insuportabilă". Însă, cum bine concluzionează autorul, „s-ar fi putut petrece în oricare metropolă a lumii, fiecare devenind o imagine concentrată a realității și a transformării *satului nostru global*" (p. 10).

Personajele povestirii lui Keshavjee pun probleme importante și încearcă o privire din afară asupra gravelor la care sunt martori. Mary, tânăra corporatistă englezoaică, descoperă o Indie a contrastelor majore. Sufletul ei de occidental mult prea școlit este suprasaturat de nou: spiritualitatea Indiei o șochează de-a dreptul; mizeria și sărăcia îi dau un sentiment de milă profundă față de acei oameni; violența și prostituția o înspăimântă. Toate sunt diferite de lumea din care vine, iar legile par să se contrazică unele pe celelalte, haosul stăpânind peste toate fațetele mult prea coloratei existențe a imensei metropole indiene.

De cealaltă parte e Joseph, un propagator de idei, un profet contemporan. Își plictisește prietenii cu discursuri motivaționale, spirituale, înălțătoare. Sintetizează religiile și oferă o imagine sincretică proprie, care-i conferă statutul de „sfânt" al zilelor noastre. La el, frontierele sunt volatile, iar competiția în continuă creștere. Raporturile bogați – săraci nu mai sunt ce au fost înainte de epoca globalizării; lumea însăși pare diferită, inumană chiar. Iar întrebările se nasc din fiecare cuvânt rostit.

O nouă orânduire răzbate din paginile poveștii lui Shafique Keshavjee. În satul globalizat se poate observa o schimbare, iar

adaptarea la această schimbare este dificilă şi scandaloasă. Personajele fac cu greu față acestei lumi noi, diferite.

Dincolo de povestea iscusit spusă, *Prințesa și profetul* are meritul de a oferi un spațiu de dialog; iar în final ne ajută să înțelegem că *Lumea* e frumoasă tocmai pentru că e văzută altfel de fiecare dintre noi și pentru că noi, oamenii, suntem atât de diferiți. Deși povestea este dureroasă către final, are şi unele note de speranță. A trăi sau nu într-o lume globalizată e alegerea noastră, a fiecăruia dintre noi. Iar schimbarea ne privește direct.

Linii de demarcație[39]

Multiculturalism and Interculturalism. Debating the Dividing Lines explorează dezbaterea critică dintre abordările multiculturale și interculturale atât în teoria politică cât și în practică. Atât interculturalismul, cât și multiculturalismul abordează problema modului în care statele trebuie să forțeze unitatea din diversitatea etnică, culturală și religioasă. Dar care sunt liniile de demarcație între interculturalism și multiculturalism?

Acest volum, editat de Nasar Meer (University of Strathclyde), Tariq Modood (University of Bristol) și Ricard Zapata-Barrero (Universitat Pompeu Fabra) reunește câțiva dintre cei mai de seamă savanți din domeniu pentru a analiza aceste două abordări diferite. Există voci care consideră că trebuie căutată o alternativă la multiculturalitate pentru a înțelege și a trăi cu/în diversitate(a). Ei împărtășesc părerea că multiculturalismul nu mai este o abordare intelectuală sau politică persuasivă, ceea ce duce la întrebarea: cum diferă interculturalismul de multiculturalism?

Cartea conține 10 studii despre multiculturalism și interculturalism scrise din diferite perspective europene, nord-americane și latino-americane. Autorii lor, profesori sau

[39] *Multiculturalism and Interculturalism. Debating the Dividing Lines*, Edited by Nasar Meer, Tariq Modood and Ricard Zapata-Barrero, Edinburgh University Press, 2016, 286 pp., ISBN: 978-1-4744-0709-0.

cercetători de renume, specialiști în multiculturalism și diversitate, analizează diferite cazuri din Canada, Marea Britanie, SUA, Australia și Franța. Autorii amintesc, de asemenea, abordarea latino-americană pentru integrarea diversității.

Sunt luate în discuție subiecte diferite, între care „Multiculturalism, Interculturalism and Citizenship", un studiu semnat de Nasar Meer și Tariq Modood, despre cât e de importantă cetățenia și ce anume presupune ea; „Theorising Intercultural Citizenship", de Ricard Zapata-Barrero, o analiză a ceea ce înseamnă interculturalitate și cetățenie, cu accente pe identitate și diferență; „Diversity, Duality and Time", un foarte interesant material semnat de Geoffrey Brahm Levey sau „The Politics of Interculturalism: Reflections on the Importance and Particularity of Intercultural Policies", de Patrick Loobuyck. Prin toate aceste teme, cartea oferă o imagine de ansamblu a multiculturalismului și interculturalismului.

Multiculturalism and Interculturalism. Debating the Dividing Lines este o lucrare inovatoare bazată pe probleme care apar în democrațiile liberale contemporane. Colaboratorii la acest volum sunt de acord cu privire la unele dintre obiectivele fundamentale, cum ar fi necesitatea de a gestiona diversitatea în mod egal și de a se integra și de a acorda un respect egal celor care sunt dezavantajați, marginalizați și reprimați, de exemplu, femei, homosexuali, aborigeni și imigranți. Cartea are o puternică componentă teoretică și oferă oportunități pentru cercetări ulterioare.

Multiculturalism and Interculturalism. Debating the Dividing Lines este o lucrare academică foarte utilă pentru profesori, cercetători și studenți la filosofie, științe politice, sociologie, studii internaționale și studii culturale sau de gen. De asemenea, poate ajuta la formularea de politici pentru anumite state, mai ales în ceea ce privește dimensiunile socio-economice, religioase, de gen și etnie. Punctul forte al acestui volum este modul în care semnatarii materialelor reunite aici au văzut, înțeles și analizat liniile de demarcație dintre multiculturalitate și interculturalitate. Fiecare studiu este însoțit de bibliografie, iar cartea, ca întreg, beneficiază de un Indice care se poate dovedi foarte util.

În contextul cultural și politic actual, *Multiculturalism and Interculturalism. Debating the Dividing Lines* este un sprijin real.

Muntele faraonilor[40]

Când vine vorba despre Egipt, suntem fascinați de extraordinarele sale artefacte, de piramide și de istoria străveche a acestui ținut și suntem de acord că Egiptul antic a găzduit una din cele mai nemaipomenite civilizații. Iar cei familiarizați cu documentarele despre Egipt, cu siguranță știu că cel mai cunoscut egiptolog al lumii este profesorul Zahi Hawass.

Secretar general al Consiliului suprem al antichităților din Egipt, Zahi Hawass este autorul mai multor cărți despre Egiptul antic. În cele ce urmează mă voi opri asupra celei mai recente cărți semnate de Hawass, *Mountains of the Pharaohs.*

Construcția și scopul marilor piramide din Giza au intrigat omenirea de mii de ani. Și dacă egiptologii știau multe despre aceste construcții uimitoare, pentru prima dată, Zahi Hawass ne spune – nouă, cititorilor obișnuiți – povestea completă a piramidelor, oferindu-ne cele mai recente date arheologice și o saga de familie fascinantă.

„Piramidele din Giza au fascinat omenirea de milenii, încă de când au fost construite. Marea Piramidă a lui Khufu

[40] Zahi Hawass, *Mountains of the Pharaohs. The Untold Story of the Pyramid Builders*, Doubleday, a division of Random House, 2006, 213 pp., ISBN: 978-0-385-50305-1. Recenzie publicată inițial în limba engleză în *International Journal on Humanistic Ideology*, Vol. 3, No. 1, Spring-Summer 2010, pp. 193-194.

(Cheops) este cel mai faimos monument din lume și a fost vizitată, măsurată, fotografiată și studiată de cercetători și entuziaști de secole", scrie Hawass, și povestea lui începe de aici. Acum aproape 5000 de ani, a patra dinastie a vechiului regat al Egiptului stăpânea peste o civilizație foarte avansată. Considerându-se zei, membrii familiei regale locuiau în palate colosale și existau o mulțime de temple ridicate în onoarea lor și a strămoșilor. Hawass aduce la viață aceste figuri istorice extraordinare și, într-o poveste despre crimă, incest și faraoni ce au domnit cu o mână de fier, ne spune povestea neștiută a vechiului Egipt.

Istoria Gizei este menționată de însuși Herodot, „părintele istoriei", care l-a descris pe Khufu (Cheops) ca un conducător crud și lipsit de inimă. Până în perioada romană, Giza a devenit o adevărată atracție turistică. „Punând laolaltă dovezile existenței noastre – morminte, scrieri, reliefuri, oase și obiecte folosite zi de zi", scrie Hawass în Introducerea sa la *Mountains of the Pharaohs*, „putem crea imaginea lumii creatorilor marii piramide" și aflăm, astfel, că oamenii care au construit aceste monumente extraordinare „nu au fost sclavi străini; ei au fost egipteni care au muncit de bună voie pentru regii-zei ai acelor vremi". „Khufu a domnit pentru 32 de ani și a fost urmat de unul dintre fiii săi".

Zahi Hawass împărtășește cu noi istoria celei de-a patra dinastii, care a fost marcată de o dramă. Învățăm despre viața la curte, familia faraonului, despre administrația vastelor palate; despre disputele ce au distrus familia imediat după moartea

lui; despre conspirațiile lui Khafre, succesorul său; despre complexul de piramide al lui Khafre, care este bine păstrat; și despre marele oraș al lucrătorilor, artizanilor și micilor oficiali implicați în construcția monumentului. Marea Piramidă „a fost destinată să servească drept mormânt al regelui egiptean și, poate chiar mai important, să fie punctul central al cultului său".

Pentru mulți ani, marea piramidă a inspirat numeroase teorii cu privire la originea sa, scopul său și metodele de construcție. Cercetători și arheologi, astronomi și pictori, poeți și călători și-au spus cu toții părerile despre aceste minuni ale lumii antice. Unele au fost simple presupoziții, altele au inspirat filme și cărți. Datorită tuturor acestora, suntem tentați să întrebăm dacă volumul lui Zahi Hawass aduce ceva nou sau diferit? Și răspunsul este „da", deoarece această carte se bazează pe descoperiri arheologice și pe pasiunea de o viață a autorului său.

Limbajul scrierii lui Hawass este accesibil și detaliile sunt completate de ilustrații ale platoului Giza. Când vizionezi un documentar despre Egiptul antic îți poți imagina și poți „vedea" lucruri care s-au întâmplat acum mult timp, însă citind această carte, satisfacția este și mai mare. Dincolo de imaginile frumoase din documentare, această carte te învață că „proiectele piramidelor au fost importante forțe unificatoare pentru țară ca întreg".

Prin intermediul acestei cărți am învățat că „regii au condus prin preceptele principiului *ma'at*, adică prin justiție și adevăr.

Acești bărbați au fost monarhi absoluți, iar monumentele dedicate lor arată puterea pe care au avut-o".

De asemenea, din moment ce istoria zbuciumată a dinastiei a patra nu a fost până acum povestită pentru audiența largă, *Mountains of Pharaohs* este un raport fără precedent al uneia dintre cele mai mari realizări ale civilizației egiptene. Este o carte remarcabilă care ne oferă, în cele din urmă, o lecție despre creșterea și decăderea unei civilizații. Zahi Hawass face aici dovada unei excelente cunoașteri a istoriei Egiptului antic și își merită, pe deplin, numele de cel mai important specialist în domeniu.

Lista cărților prezentate

Istorii recente

Costică Brădățan, Serguei Alex. Oushakine (Eds.), *In Marx's Shadow. Knowledge, Power and Intellectuals in Eastern Europe and Russia*, Lexington Books, 2010, vi + 296 pp., ISBN: 978-0-7391-3624-9.

Roland Clark, *Sfîntă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*, traducere de Marius-Adrian Hazaparu, Editura Polirom, Iași, 2015, 286 pp., ISBN: 978-973-46-5357-7.

Douglas Allen, *Mit și religie la Mircea Eliade*, Traducere din limba engleză şi Index de Liviu Costin, Postfață de Mihaela Gligor, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2011, 434 pp., ISBN: 978-973-133-988-7.

Moshe Idel, *Mircea Eliade de la magie la mit*, Editura Polirom, Iași, 2014, 320 pp., ISBN: 978-973-46-4144-4 (ediția în limba engleză: Moshe Idel, *Mircea Eliade from Magic to Myth*, Peter Lang Publishing, New York, 2014, 284 pp., ISBN: 978-1-4331-2013-8).

Andrei Oişteanu, *Religie, politică şi mit. Texte despre Mircea Eliade şi Ioan Petru Culianu*, Ediția a II-a revăzută, adăugită și ilustrată, Editura Polirom, Iași, 2014, 432 pp., ISBN: 978-973-46-4806-1.

Marta Petreu, *Generația `27 între Holocaust și Gulag. Mircea Eliade și Klaus Mann despre generația tânără*, Editura Polirom, Iași, 2016, 180 pp., ISBN: 978-973-46-6420-7.

Marta Petreu, *Diavolul şi ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian*, Ediția a III-a, revăzută și adăugită, Editura Polirom, Iaşi, 2016, 501 pp., ISBN: 978-973-46-6018-6.

Liviu Rotman, *The Romanian Kehillah: The Pulse, Character, and History of the Jewish Community in Romania*, Tel Aviv University Press, 2015, 260 pp., ISBN: 978-965-338-077-6.

Bernard Wasserstein, *On the Eve. The Jews of Europe before the Second World War*, Profile Books, London, 2013, 554 pp., ISBN: 978-1846681905.

Joseph Roth, *The Hotel Years. Wanderings in Europe between the Wars*, translated by Michael Hofmann, Granta Books, UK, 2015, 288 pp., ISBN: 9781783781287.

Timothy Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning*, Vintage, Penguin Random House, UK, 2016, 462 pp., ISBN: 9781784701482.

Diplomați români în slujba vieții. Constantin I. Karadja și salvarea evreilor români din Europa în timpul celui de-al treilea reich (1932-1944), Editori: Ottmar Trașcă și Stelian Obiziuc, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2017, 910 pp., ISBN: 978-973-109-6735.

Dincolo de India

India. Scrieri despre cultura, istoria și identitatea indiană, Introducere, traducere si Index de Mihaela Gligor, Editura Casa Cărții de Ştiință, Cluj-Napoca, 2010, 457 pp., ISBN: 978-973-133-797-5.

Mikael Aktor and Robert Deliège (Eds.), *From Stigma to Assertion. Untouchability, Identity and Politics in Early and Modern India*, Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen, 2010, 232 pp., ISBN: 978-87-635-0775-2.

William Dalrymple, *Nine Lives. In Search of the Sacred in Modern India*, Bloomsbury, London, Berlin, New York, 2010, 284 pp., ISBN: 978-1-4088- 0124-6.

Michael Dusche, *Identity Politics in India and Europe*, SAGE, New Delhi, 2010, 375 pp., ISBN: 978-81-321-0304-2.

Ziad Elmarsafy, Anna Bernard and David Attwell (Eds.), *Debating Orientalism*, Palgrave Macmillan, London & New York, 2013, 268 pp., ISBN: 978-0-230-30352-2.

Peter Frankopan, *The Silk Roads. A New History of the World*, Bloomsbury, London, 2015, 656 pp., ISBN: 978-1-4088-3997-3.

Sunil Khilnani, *Incarnations. A History of India in 50 Lives*, Penguin Books, 2017, 500 pp., ISBN: 978-0-141-98143-7.

Reba Som, *Rabindranath Tagore. The Singer and His Song*, Viking, Penguin Books India, 2009, 291 pp., ISBN: 978-0670082483.

Douglas Allen, *Mahatma Gandhi*, Reaktion Books, London, 2011, 192 pp., ISBN: 978-1-86189-865-4.

Alice Albinia, *Empires of the Indus. The Story of a River*, Hachette, India, 2008, 366 pp., ISBN: 978-0-7195-6005-7.

Bidisha Banerjee, *Superhuman River. Stories of the Ganga*, Aleph Book Company, New Delhi, 2020, 226 pp., ISBN: 978-81-943657-6-1.

Povești paralele

Norman Manea, *The Fifth Imposibility. Essays on Exile and Language*, Yale University Press, New Haven & London, 2012, 360 pp., ISBN: 978-0-300-17995-8.

Madeea Axinciuc, *Despre ierarhiile divine. Fascinația Unului și lumile din noi - Temeiuri pentru pacea religiilor*, Editura Humanitas, București, 2015, 226 pp., ISBN: 978-973-50-5017-7.

Raluca Boboc, *Reprezentări ale corpului în imaginarul biblic. Cartea Proverbelor*, Editura Ratio et Revelatio, Oradea, 2015, 290 pp., ISBN: 978-606-8680-26-2.

Hanna Bota, *Ultimul canibal. Jurnal de antropolog*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 2011, 437 pp., ISBN: 978-973-23-2940-5.

The West and Asia/Asia and the West: Essays on Transnational Interactions, Elisabetta Marino and Tanfer Emin Tunc (Eds.), McFarland Publishers, 2015, 257 pp., ISBN: 978-0-7864-9473-6.

Camelia Crăciun, *140 de ani de teatru idiș în România*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2016, 204 pp., ISBN: 978-973-577-683-1.

Shafique Keshavjee, *Regele, înțeleptul şi bufonul. Marele turnir al religiilor*, Editura Nemira, Bucureşti, 2011, 268 pp., ISBN: 978-606-579-203-6.

Shafique Keshavjee, *Prințesa și profetul. Poveste despre globalizare*, Editura Nemira, București, 2012, 296 pp., ISBN: 978-606-579-376-7.

Multiculturalism and Interculturalism. Debating the Dividing Lines, Edited by Nasar Meer, Tariq Modood and Ricard Zapata-Barrero, Edinburgh University Press, 2016, 286 pp., ISBN: 978-1-4744-0709-0.

Zahi Hawass, *Mountains of the Pharaohs. The Untold Story of the Pyramid Builders*, Doubleday, a division of Random House, 2006, 213 pp., ISBN: 978-0-385-50305-1.

Cuprins

Introducere 5

Istorii recente

În umbra lui Marx 9
Tinerețea legionară 13
Mit și religie 19
Magie și mit 23
Religie, politică şi mit 26
Generația ′27 29
Diavolul și ucenicul său 32
O istorie a comunității evreiești din România 35
Evreii Europei înainte de Holocaust 38
Europa interbelică văzută de Joseph Roth 42
Holocaustul ca istorie și avertisment 47
Diplomați români în slujba vieții 51

Dincolo de India

Indianul argumentativ 55
De neatins 60
Sacrul în India modernă 64
Politici identitare în India și Europa 67
Despre orientalism 73
Drumurile mătăsii 76
Încarnări 81

Rabindranath Tagore 86
Mahatma Gandhi 91
Indus și Ganga 94

Lumi paralele

Imposibilități 100
Ierarhii divine 104
Imaginarul biblic 108
Jurnal de antropolog 110
Interacțiuni transnaționale 114
Teatrul idiș în România 116
Istorie comparată a religiilor 120
Poveste despre globalizare 126
Linii de demarcație 129
Muntele faraonilor 132

Lista cărților prezentate 136

Cuprins 141

❁

Mihaela Gligor este cercetător științific II la Departamentul de Cercetări Socio-Umane al Institutului de Istorie „George Barițiu“, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca; fondator și director al *Cluj Center for Indian Studies*, din cadrul Universității Babeş-Bolyai Cluj-Napoca; profesor universitar asociat și membră a Școlii doctorale de *Relații internaționale și studii de securitate* de la Universitatea Babeş-Bolyai; membră a Uniunii Scriitorilor din România, Filiala Cluj.

❁

Citind, ești la curent cu ce se întâmplă în domeniul tău de interes și poți găsi oricând un subiect pe marginea căruia să discuți cu specialiști sau cu simpli cititori. Doar prin lectură orizontul se deschide înaintea ta. Și ajungi în lumi în care altfel, poate, nu ai acces.

ISBN: 978-606-37-0780-3